

הפרק הזה מוקדש לחברי קיבוץ ברור חיל על דורותיהם,
שבחיהם מימשו את ההווה של התנועה, הצמיחו יישוב בנגב
והציבו גבול.

דב צמיר

הצמתים שבדרך

דב צמיר

ברור חיל, שבת 05 ספטמבר 2009

במהלך כתיבת הפרק נעזרתי מתבונתם, חוכמתם וניסיונם, של חברי ויקיריי, בעז כץ, אברהם (טיטו) מילגרם, שלומי קוטלר ולאח צמיר, אני חייב להם תודה מקרב לב.

מבוא.

התנועה היא יצירה קולקטיבית, ונדיר לזהות פעולות יחידים, בעיקר כאשר לא עומדות לרשותנו מסמכים נבחרים שלא ערכנו בהם מחקר מעמיק. במרחק הזמנים מטשטשים עובדות ותהליכים, ולא ניתן להבחין בהם בין מציאות ודמיון.

הזיכרון האנושי, הכלי המופלא שבתהליכים אסוציאטיביים, מעביר אותנו משכבותיו העכשוויים לכאלה עמוקות יותר, שנראות לנו כעט מן הזמן הקדום האישי של קיומנו. אבל הוא רב תחבולות ומעוות הפרספקטיבה של הזמן שהלך, ומחייב להישמר מהסתכלות על העבר בעיניים של היום, או להסתכל על הווה עם התפיסות שלנו דאז.

חיינו כדור הראשון שעמד מול גודל האסון, ראינו ולא יכולנו להושיע ולהציל את שארית הפליטה, שרק בפלסטינה דאז אפשר היה לעשות זאת, התמודדנו עם ראשית התקומה של העם, בלי לדעת מראש את גודל המעשה וגם את מחיר הקורבן. לא ידענו מי יהיו השותפים העתידיים לבניית הארץ, ומעטים חזו שנעמוד מול שכננו במלחמת התשה רב-דורית.

עם גמר המלחמה העולם השנייה, כשהגיעו הידיעות הראשונות על השואה באירופה, מצאתי את עצמי נתון בתהליך בלתי מודע ומעמיק של התבוללות בחברה ובתרבות הברזילאית. הסתירה המהותית בין שני המצבים הרוחניים הפילה אותי למשבר רוחני נפשי עמוק, שהניע בתוכי תהליך של חיפוש אל תוך תוכה של הנפש, והניע חיפושים אינטלקטואלים, לא רק במקורות של השורשים המטפחתיים, אלא גם בניסיון להבין את המהותה של יהדותי, מהותה של השואה וגורמיה, ולאן מובילות דרכיה של היהדות אחרי אירוע בעל אופי טראומתי.

לא למדתי בבית ספר יהודי בפולין, רק כשנה ב"חזר", ניסיון שטחי קצר של לימודים של אידיש בברזיל, שכשל.

הלימוד אינטנסיבי של פורטוגלית, המוזן ברצון להשתחרר במהרה מן הדמות הנלעגת של ילד מהגר, עלה בשכיחה של האידיש של ה"חזר" והפולנית.

מדריך רוחני לא היה בנמצא, וספק אם הייתי מוכן לו במצבי הרוחני והאינטלקטואלי דאז. בקהילה יהודית לא גדולה כסן פאולו, לא הייתה בנמצא ספרייה על הנושאים שהעסיקו אותי, בשפות שידעתי לקרא אז.

בחיפוש האלה ובתחושה פנימית שדרכי ועתידי דורשים תשובות ראויות, התחלתי במסע, בלי שיהיה לי מושג על אורך הזמן ולאן זה יוביל אותי בסוף הדרך. מכשול מוסרי קשה על חירות החיפוש, הייתה דרישתו של אבי, שאלמד רפואה, ונכונותו להמשיך ולשאת במעמסה הכספית הכבדה שאמורה להכביד על עול המשפחה. חודשים רבים החלפתי אותו בעבודתו כאשר חלה, ויכולתי להעריך את גודל הקורבן שהוא מוכן להקריב. חוסר ודאות עמדו לעיני כשיצאתי לדרך, וסימני שאלה הובילו אותה.

מקורות המשפחה בפולין

משפחתנו מקורה בפולין, והתפרסה על מחוז לובלין כולו. אני נולדתי בחלם (Chełm), בשנת 1927 בביתו של סבי, זאב גולדמן, אב אימי. בהיותי בן שנתיים נסע אבי לברזיל לחפש פרנסה, אמא ואני המשכנו לחיות עם סבא עד מותו ב 1933, ואז נסענו אל אבי לברזיל. אחות אמי הייתה גרה בלובלין ואחיה בחווה מרווחת בקרבת זאמושץ' (Zamość). סבי אהרון צימרינג, אב אבי, חי עם משפחתו הגדולה בשטעטל פיאסק (Piaski).

הייתי מגיע לביקורים תכופים אצל הקרובים, פעם או פעמיים בשנה בבית הדודים ובחגים הגדולים בבית הסבא אהרון.

. אנו גרנו בדוחק, הדירה שלנו בחלם הייתה חלק מבית גדול, שחדריו נחלקו והיו מושכרים למשפחות רבות קשיי יום. אנהנו הצטופפנו בשניים וחצי חדרים עמוסים ברהיטים משובחים, שהשתייכו לעידן אחר, לימים בהם סבי היה איש עמיד, בעל אדמות וחוכר גדול של יערות. כאשר הסתיימה המלחמה, בעקבות הפלישה הבולשביקית וקמה פולין העצמאית, רוב רכושו נשאר הרחק מעבר לנהר בוג, באזורים של אוקראינה ובלרוס של היום. מן השכירות של הדירות ומעוד מכמה נכסים שנותרו לו בחלם, היינו שלושתנו. סבא התהלך כאיש דתי מודרני. חבש כיפה שחורה, לבש קפוטה קצרה, נהג להתפלל בבית ולא הלך לבית הכנסת. מאוחר יותר נודע לי, שלפני המשבר שגרם לו לאבד את כל נכסיו, נהג סבא ללכת לבית כנסת, לו הוא תרם בנדיבות, המשבר שינה את חייו, מאחר ולא יכול לתרום יותר הדל להתפלל בבית הכנסת.

משפחת אבי חייה בפיאסקי. סבי אהרון צימרינג, סבתי אסתר, ארבעה דודות צעירות ודוד שהיה חלוץ בתנועת בית"ר שעלה לארץ והתיישב בחיפה. סבי התפרנס ממסחר שקיים עם איכרי הסביבה והמשפחה חייה בצניעות. אליהם נהגתי לבוא בחגים הגדולים, ראש השנה ויום כיפור, פסח ושבועות. בבית שהיו הרבה בנות צעירות היה מלא חיים. הייתי מתקבל בשמחה ונשמע באידיש עסיסית "דער קליינער שייגיץ איז שוין געקומען"¹. היה לי ברור מדוע אני "הגוי הקטן": סבא צימרינג ניהל בית דתי-חרדי, ושם נהשבת לשייגיץ מאחר ולא ידעתי את התפילות ואת רוב המנהגים הנהוגים בחגים. סבי אהרון היה חסיד מובהק של הרב טוורסקי מטריסק, היום באוקראינה וסבי למרות הקשיים, נהג לבלות בהצר רבו. כל הכרעה חשובה במשפחה הייתה מתקבלת בהתייעצות עם הרב, כמו נסיעת אבי

¹ ה גוי הקטן הגיעה.

לברזיל או עלייתו של זודי ארצה, כמו כן ביקשו את עצתו לרוב הבעיות שהטרידו את המשפחה. בגנזך של אבי, מצאתי שהטריסקער רב, היה מעורב ביהסי שתי המשפחות, גולדמן וצימרינג. אני, בביקורים שערכתי בחגי ישראל, הייתי הקשר היחיד שקישר בין שני חלקי משפחתי. הניגוד והשוני בין המשפחה בלובלין, בזאמושץ' ובקלם, משפחות עירוניות מובהקות, לבין המשפחה הכפרית בפיאסק השטעטל, סיבכו את ילדותי.

. אבל החיים הממשיים חייתי עם הסבא זאב גולדמן. הוא היה הדמות המרכזית בחיי. הוא היה סבא, אבא ואמא, - שהייתה חולה כל חייה ולא הבריאה עד ליום פתירתה- הוא לימד אותי לקרא ולכתוב אידיש ופולנית. הוא ענה על שאלותי האינסופיות שנהיו חלק מן המטען שנשאתי כל חיי. הסבא היה בכל מקום, בקימה בבוקר, בהשכבה בלילה, בהליכה לבית הספר, בהליכה לחדר ובטיולים של הימים ההם. בראייה לאחור, התקופה של סבא נראית כתקופה שלוה, הרמונית, של חיים נוחים במשפחה, הכול נעשה בנועם. שום דבר לא חסר בעולמה המצומצם של משפחה קטנה בת שלושה אנשים, שניים פעילים, אחת פחות, והמצוקה הכלכלית בה חיינו לא נזכרה לעולם, משום שלא הייתה מורגשת אלא בהשוואה ליתר המשפחה של סבי.

כשנפתר סבי ב 1933, הלכתי לבד לבית הקברות, ישבתי והתאבלתי מרות, לא ידעתי עד כמה הוא ילווה את חיי, ויהיה לי מזור בשעות רבות של מצוקה

בתחילת 1934 קבלנו את הכרטיסים והפלגנו לברזיל. הנסיעה בים הגדול שעליו ידעתי רק מסיפורים, הקלה עלי את המעבר. באוניה, עמוסה באנשים מבוגרים, עייפים ורוויי מצוקות הפליטות, חשתי בודד וחופשי. באוויר של הים המזוקק את הנפש זכרתי את תקופת החיים שחייתי עד כה. בה הזדקפה הדמות של סבי, ורק היא נתנה לתקופה את צדקת קיומה

בפולין חייתי עד גיל שבע בין מבוגרים. לא היה לי חיי ילדות, לא חברים, לא צעצועים וגם לא ספרים. המצב הזה השאיר לי שעות רבות של בדידות, שאפיון את חיי המוקדמים, והטביע את אופיי כבוגר. במשפחה מאד מצומצמת, על בעיותיה, לא השרישו בו סדר, משמעת ונוהגים קבועים שיכלו לעמוד מול דחפים של אישיותי הסוערת. בגילי הצעיר,

יצאתי מפולין עם התרשמויות של ילד מנוכר ללא חוויה יהודית מושרשת... לא חוויתי בית יהודי מסודר, בית כנסת על תפילותיו ומנהגיו ובית ספר יהודי באידיש או בעברית, כל זה היה בעוכרי כאשר נחשפתי לזרם הסוחב והמבולל של התרבות הנוצרית עם הגעתי לברזיל.

בבית שמעתי אידיש. פולנית דיברתי, ורוסית הייתה שפה שדיברו המבוגרים כאשר לא רצו שאבין אותם, כך שלא יכולתי להרגיש אף אחד מהן כשפת אמ. , לא ידעתי אותן על בוריה כך שתכין אותי לקלוט את השפה הפורטוגלית באופן מסודר ותקני. שפה זאת למדתי בחטף, בדחף וכאמצעי העיקרי על-מנת להשתלב בסביבה החדשה. הקשיים שהקשו עלי לשלוט על שפה אחת על בוריה היקשו עלי גם בבואי להפנים את העברית בצורה סדירה, ולהשיג בעומק את רוחה של השפה.

תחילת המסע שלי לחיפוש דרכי החלה בהתבוננות הרטרופקטיבית על פולין היהודית, כאילו שכזאת היא הייתה, הרי חייתי בין ארבעה בתים יהודים

הקריאה שהופנתה כלפיי בחביבות בבית סבה צימרינג "גוי קטן" "שייגין" עמדה בסתירה ליחס [שלי לנכסיה. כל פעם שהתקררתי אליה עברתי לצד השני של הרחוב. בחלם, עיר בעלת היסטוריה עתיקה, עשירה ומלאה באתוס פולני, נמצאו בה כנסיות לרוב. הדחף הזה, מול כנסיה ביטא חרדה בפני הסמל של האחר, גם אותו לא הכרתי למעשה בילדותי.

ברזיל, ההגירה הראשונה

רק כשירדנו ב Santos, הבנו שנחיה בבית לא יותר גדול מזה שחינו בפולין, בחכירה משנית, עם חדרים קטנים ועם עוד משפחה, זרה, צבעונית, ששפתה לא הבנתי אפילו ברמז. אבל הדברים החומריים לא העסיקו אותי, הרי חייתי עד כה במצוקה מעט שונה, דוחק כלכלי רק מעט שונה.

הקושי הגדול שעמד בפניי בברזיל היה הפגישה עם אבא, להבין ולקבל את מיקומו הנכון בהיררכיה המשפחתית, ובעיקר להבין ולהשלים שאופי החיים שהייתי רגיל אליהם עם סבא היה ייחודי. הוא לא יחזור עוד אלא בגעגועים ובחלומות.

גם בברזיל, התנהלו הדברים לפי אותו מודל, לא בית יהודי פעיל, לא בית כנסת, לא בית ספר יהודי, אבל הפעם לא כמו בפולין, נחשפתי כולי ורובי לחוויה הברזילאית, שהיא נוצרית במהותה, ומבוללת באופייה, אבי היה לחוץ בזמן, היה מוכרח לחזור לעבודתו, כך שתוך ימים מעטים הביא אותי לבית הספר ומסר אותי למנהלו.

כאשר נשמע הצלצול, והתחילה ההפסקה הלך והמנהל והשאיר אותי במשטח גדול, מצאתי את עצמי מסובב במסה של ילדים, שמסתכלים עלי ופורצים בגלי צחוק. לא הייתי צריך להבין את שפתם כדי לקלוט שהם צוחקים עלי וממני. המצב שהביך ובייש אותי נמשך כנצח, עד שהגיע המנהל ואמר כמה מילים בטון שקט וסמכותי. הם ברחו אבל לא הצליחו להתאפק ולהפסיק את צחוקם ושמחתם. אז קלטתי בלי להבין את מצבי לאשורו, שאני נכנסתי לעידן ה gringo. אז התברר לי שצחקו על מכנסי ה"זלמן" שלי. הפעם הבאה הייתה כאשר פתחתי בפעם הראשונה את פי בכיתה כדי לבטא מילא בפורטוגלית, צחוקם של חברים לכיתה ושל המורה, נשמע בכל בית הספר, ומאז נהפכתי ל gringo התורן של בית הספר כולו.

הבנתי, אחרי מנה הגונה של סבל, שרק כאשר אדבר את שפתם כמוהם, אתגבר על בעיות בבית הספר. אבל מה שהסיק אותי באמת, היה מה לצפות מן האבא הזה. אימא לא הכינה אותי, היא בעצמה לא ידעה איזה בעל היא עומדת לפגוש. במפגש הראשון, הכרתי אותו לפי התמונות, כתבתי לו גלויות באידיש קלוקלת ובפולנית נכונה במשך יותר מארבע שנים, אבל זה לא לימד אותי לדעת איזה אדם הוא האבא שלי ואיך הוא יקבל אותי. הבנתי שהוא מן רוכל, שמוכר סחורות לצרכי הבית, בעיקר בשכונות העוני. נושא בעצמו את הסחורה, דופק בדלת - בעצם מוחה כף בפני הדלת, כמנהג המקום - מציץ את מרכולתו בהקפה, ומקבל את כספו בשעורים בהמשך החודשים הבאים, כלומר, "קליינטעלשיק", בשפת דוברי האידיש.

בשבילנו הוא היה הכול: מפרנס המשפחה, בעל הבית, ידע פורטוגלית, הכיר את המציאות ואילו אנחנו היינו מהגרים חדשים, ותלויים בעזרתו.

אמא לא העיזה לספר לו שהיא בקושי הסתדרה כבעלת בית, שהיא אישה חולה. אני כילד קטן נוכחתי לראות זאת בעצמי ולא ידעתי אם הוא מודע למצבה. הייתי חרד לכל המצב ולא פחות איך יתפתחו היחסים בינינו.

הכול היה פרי ניחוש ואינטואיציה, לקח לי זמן להבין שגם הוא לומד איך לפתח יחסים משפחתיים חדשים, אמי ניסתה להיעשות בעלת בית, אבל מחלתה לא איחרה להפיל אותה למיטה ואבא לקח על עצמו תפקיד נוסף לכל החיים; ללמד את Maria, העוזרת, לנהל את הבית, לבשל אוכל כשר, לטפל בילדים קטנים, בינתיים נולדה אחותי הקטנה, יהודית.

אבא היה עסוק מעל הראש, אבל לזכותו עמדו תכונות מושרשות וחיוניות. הוא היה מסודר, דייקן ומאורגן. בנוסף, היה אסרטיבי ובעל אישיות דומיננטית.

אבא היה עמוס עד עייפה, לא היה לו זמן לחנך ותמיד התייחס אלי ברוגז על טעויותיי, על הבלגן בבגדי, בספרי בית הספר, בחלקי הלא מסודר בחדר המשותף עם Maria.

למדתי די מהר למצוא דרכים עקלקלות כדי להבטיח את הירותי. ניהלתי לבד את מאבק ההישרדות המרכזי שלי בבית הספר. תוך שנה למדתי פורטוגלית, שכחתי לגמרי את הפולנית וקלטתי את האידיש הנחוצה לקשר בבית. אבל מאמץ עקר ומטיש היה להתחמק מלהתמודד עם ניגודי האופי שלי עם זה של אבי.

עם הזמן, טושטשו הזיכרונות של חיי בפולין. הם נשארו עמומים, בעוד שדמותו של סבא, שמלבד האהבה והחיבה שהעניק לנו, הזכיר לי את תחושת הגאווה שחש ממני. ואלה עומדים מול התקופה הראשונה בברזיל שזוכרת במתח וחרדה.

ארבעת שנות בית ספר העממי עברו בחטף. הן השאירו פירות יקרים כמו שליטה על השפה, התערות בחברת הנערים, הפנמת סובלנות, בעיקר סובלנות גזעית, שתלך ותעמיק כאשר אחליף את אבא בחוליו. הכרתי כל גווני השחור, המולאטו, הקאפוזו, השחור משהור, היפנים וכל גווני הלבנים ומקורותיהם, האיטלקים, הספרדים, הפורטוגזים. יחסי כלפי הגרמנים היו שונים לעומת שער קבוצות אתניות. השוני שהתפתח בזמן מלחמת האזרחים בספרד ולאחר מכן עם השתלטות של היטלר על אירופה. אבא קרא עיתונות יומית, ועיתוני אידיש, היה מסביר לנו, על הקורה בעולם, וכך הקל עלי לנהל את הוויכוחים בבית הספר. עשיתי זאת במידה לא מבוטלת של תוקפנות כדי להתגבר על הביישנות והחרדה שנתגלו בתהליכי ההתבגרות.

הגיעו בינתיים הדודים שאבא דאג להביא מפולין, אחותו ובני משפחתה, והם סיפרו על האווירה שקיימת בנוגע ליהודים. לא קלטתי אז את עומק התמונה, אבל הטון העצוב והחמור שבה השיחה התנהלה ויצרה בבית הטביע מצב רוח קודר. הם דיברו על סבא וסבתא צימרינג מפיאסקו, ועל הדודות אותן זכרתי בחיבה.

יחד איתם הגיעו בת-דודה ובן-דוד, שניהם בגילי, עזרתי להם כמיטב יכולתי, תפסתי את עצמי בפנימיות מתבונן בהם בקמצוץ של זרות, של נער ברזילאי לעומתם כ-*gringos*. מהר התאושתי והתכיישתי מעצמי.

השתחררתי מה gringo

לא הבנתי אז את המושג *gringo* כסמל קולקטיבי, לא זיהיתי שביני לבין היפנים, הגרמנים יש קשר אמננתי, ההוויה של המהגר. השתחררתי מן הסטיגמה. כבר לבשתי בגדים של בית הספר והמבטא שלי כבר לא היה כל כך פולני. המורים עזרו מאוד, מנהל בית הספר היה כקרן אור. אני התאמצתי מאד, מוכרחים להצליח, כמסלול הימלטות מן הסטיגמה.

עם בואו של המהגר, הזרות, הצבע השונה - כמעט אפשר להגיד באופן ציני שהטבע שלו שונה. בהתחלה מסתכלים עליו כדי לצחוק ממנו, כדי לזלזל בו וללעוג לו, וברגע שהוא מאבד חלק מהאופי הזר והמוזר של מהגר, הוא נעלם ונבלה בתוך הכלל.

לקשיים של מהגר יש גם יתרון, הכול ניתן למדידה, ואת העלייה במדרגה הזאת רואים בציונים. אם הציונים הטובים, המורים מכבדים אותך ומתחילים להגן עליך. עדיין רואים איזה שוני בפולני הזה, ועדיין היה בלבול וקראו לי בשמות שונים - הם לא ידעו להגדיר לעצמם אם אני טורקי, ערבי או פולני.

בסופו של דבר אני אצטרך להתמודד עם השאלה הזו, של הפולניות ושל היהדות, מול הכורח להגיע להיות כאחד מהם. המושגים של התלמידים ואולי של חלק מן המורים על יהודים היו לקוחים מנצרות הברזילאית ספוגה משורשים אפריקאים, שבאו לברזיל על הגלים של עבדים שזרמו מאפריקה שנים רבות ונהפכו חלק מן הפולקלור והתרבות. דמותו של 'יהודה איש קריות' ש'הרג את ישו'. נחגג, בשריפתו. הדמיון בפורטוגלית בין *judeu*, כלומר, יהודי לבין "*judas*", יהודה איש קריות, הוא מקור של האמונה העממית. המקור יותר עמוק של המושג נמצא במציאות ההיסטורית. לברזיל הגרו משפחות רבות של "נוצרים חדשים", במטרה לברוח מן האינקוויזיציה, אבל לצערם לברזיל הגיעו ופעלו, גם "האינקוויזיציה האפיפיורית" וגם ה"לאומית, פורטוגלית", ושתייהן השאירו בתרבות הברזילאית המתהווה, הריצים עמוקים.

ככל שהתקדמתי בלימודים ובקריאה, התחלתי לקרוא עיתון ולהבין שברזיל תחת הדיקטטורה של Vargas, עם משטר דימוי-פשיסטי מצויד בכל האלמנטים הידועים ממשטרים כאלה, כגון: צנזורה על העיתונות, משטרה השאית, מאסרים של השודים פוליטיים, עינויים, היעלמויות של מתנגדים, וקיומה של מפלגה פשיסטית, - *Integralismo* - שלא שלטה. המשטר היה סימפאטי למדינות הציר (גרמניה, איטליה ויפן), ועשו זאת בכל הזהירות, הרי ברזיל נמצאת באמריקה.

במהלך מלחמת האזרחים בספרד, האווירה הכללית הייתה פרו-פרנקו, ולא רק בקרב המהגרים ממוצא ספרדי או מצאצאי מדינות הציר. לא ידעתי להבחין בין הלאומנים הרפובליקנים עד שאבא הסביר לי את המציאות העולמית ושהמאבק שניהלו הרפובליקנים בספרד קשור למאבק הגלובאלי שמנהלים כוחות ליברליים ושמאלים נגד הפשיזם. הוא הסביר לי את החולשה של Leon Blum, - ראש ממשלת צרפת

[:Comment](#)

היהודי - שמשך את ידו ולא עזר לרפובליקנים כדי לא להחרף את המתרחות של צרפת עם גרמניה ועם איטליה, בזמן שאלה, ספקו נשק והתערבו בגלוי לצידו של Franco. אז כבר ידעו שיהודים לא מעטים, לרבות מפלסטינה, נלחמים בבריגאדות הבינלאומיות למען הרפובליקה.

אני כבר הייתי בשנה הרביעית של בית הספר העממי, הייתי ילד ברזילאי לכל דבר, פרט לדבר אחד: לא הבאתי חברים אלי הביתה. אמא באה ויצאה מבתי חולים ולנו הילדים זה גרם מצוקה גדולה. אבא, טיפל בבית, טיפל בנו, עבד קשה מאד, אבל כל מה שנכנס, הלך להחזקת הבית ועל בריאותה של אימא, והוא עשה זאת ללא חשבון. הוא שמר על איזו נוקשות חיצונית, מול כל הקשיים. אבא עמד בניסיון בצורה מעוררת כבוד.

רדיו לא היה בבית, אבל קראנו את עיתון הפרובינציאלי, שהיה המינימום ההכרחי כדי להתמצא במה שקורה בעולם בכלל ובברזיל בפרט. עם הזמן אבא רכש גם עיתונות באידיש שהגיע מארה"ב ומארגנטינה, וראיתו את הבעיות באופן גלובלי התרחבה מאד. למדתי ממנו לא מעט על הקורה בעולם ועל הדרך בה הוא בחר את הצד בפוליטיקה, והקריטריון המנחה היה מה טוב או רע ליהודים. הוא היה אוטודידאקט, זמן לקרא היה מצומצם אבל האינטליגנציה טבעית מילא את החסר. כזכור, הוא בא מבית של חסידי טריסק, רוב הזמן שמר על כשרות, גם אם הבית היה מנוהל בידי נערות לא יהודיות. קנה בשר כשר בסן-פאולו, נסיעה של יום שלם בימים ההם. בשנים האחרונות של חייו, הקים בית כנסת לקהילה שקיים עד היום הזה.

הקהילה ברובה לא הייתה ציונית אלא תערובת של תומכי הבונד ופועלי ציון שמאל אליהם היה מגיע לביקורים אקראיים מנהיגם זרובבל², דמות מרשימה של נביא תנכי. הרטוריקה שלו הרשימה מאד את השומעים, למרות שלרוב לא הבנתי את האידיש העשירה שלו.

אבי שלפני הקמת המדינה היה אנטי ציוני, ניהל איתו פולמוס חריף בטענה שההשקעות למען הציונות הנן בלתי פרופורציונאליות בהשוואה למאמצים המושקעים בהינוך היהודי בעולם. האידיש שלו הבנתי, אבל בשנים האלה, תשומת ליבי לא כוונה מזרחה לציון, אלא הייתי עסוק בעוני המשווע של ברזיל שאת העניים שלה הכרתי היטב.

הכירשון של אבא בארגון הזמן לא עבר אליי. יומנו היה מתוכנן במדויק בערב. לא רק בעבודה אלא כל העיסוקים של אותו היום, כאשר חזר הביתה לצהרים היה מארגן עם העוזרות את צרכי הבית ואלה הקשורים לאחותי הקטנה ולאמא, והיה חוזר לעבודה. בערב אחרי הארוחה היה שוב יושב ומארגן את יום המחרת, ואז היה יוצא לענייני הקהילה. ניסיונותיו להסביר לי את החשיבות הסדר, המשמעת הדיוק, פירשתי כניסיון לכפות עלי את הרגלים שלו. הכבוד הפולני שלי, וטיפשות נעורים לא אפשרו לו ללמד אותי, מניסיון החיים העשיר שלו. אולי ירשתי ממנו, סדר של חשיבה, את הדיוק למדתי מאוחר יותר בצה"ל.

כשהגיע הזמן ללכת לגימנסיה, התברר שעם כל ההישגים שלי בבית הספר העממי השכונתי, ידיעותי לא הספיקו להתקבל לגימנסיה הממלכתית, לכן הלכתי לגימנסיה פרטית, למרות מחירו. מבחינתי היו בו שני חידושים, התלמידים היו בני המעמד הביניים ולא באו ממעמד פועלי הנמל. צבע עורם היה די הומוגני, ווריאציות של לבן, הכיתות היו מעורבות בנים ובנות, וזאת הייתה הפעם הראשונה שישבתי בכיתה אחת עם בנות.

לא הייתי יותר "מהגר", דברתי פורטוגלית שוטפת, אבל שם המשפחתי היה בהחלט שם זר, מעט מוזר, בתחילה עורר צחוקים וחיוכים, הייתי נער די ביישן וזה כמובן הפריע לי לא מעט.

אחת מן התלמידות הייתה אישה דתייה פרוטסטנטית, נשואה עם ילדים, והיא התאמצה להצטיין. היא קלטה את מבוכתי וניסתה לעזור לי. הפעם הכבוד הפולני נרדם וקיבלתי את עזרתה. במשך השנה שלמדנו יחד היא תמכה בי ושיתוף הפעולה עודד אותי לעמוד בקצב שלה, ובגמר השנה יכולתי להגיש את מועמדותי לגימנסיה הממלכתית ואף להתקבל. אז לא ידעתי התזות של Max Weber בנוגע לאתיקה הפרוטסטנטית והקפיטאליזם, אבל הרעיון שעומד מאחורי זה הוא "שעה שאינך מתפלל או עובד אתה חוטא", אני משער שגם היא לא ידעה אותן, אבל חיה לפיהן.

מעמדי בבית הספר היה סביר. בלימודים לא הצטיינתי, היו שם תלמידים מוצלחים מאוד, בחלקם מבריקים, חלקם אנשים של עבודה קשה. אחד מהם, Conrado Waldvogel, אביו היה שוויצרי-פרוטסטנטי ואימו קתולית, ממשפחה ברזילאית-אריסטוקרטית. הוא היה בן יחיד, והווה עבורי דגם של תלמיד שאף פעם לא הצלחתי להדמות. הוא למד כל יום, בשיטתיות, ובשעות קבועות כשהזר מבית הספר. הדוגמה הקלאסית שאני לא שוכח הייתה, בבחינת של סוף השנה, ביום האחרון של הלימודים, לקראת החופש הגדול. יצאנו לעשות קצת רעש ברחוב, Conrado לא היה שם. כשעברתי דרך ביתו, ראיתי אותו יושב ולומד, "הרי עכשיו זו השעה של הלימודים".

. שם לראשונה בחיי שמעתי פטפון, והתאהבתי במוסיקה. שם היה אחד המקומות הראשונים שראיתי ספרייה ביתית גדולה וממנה לקחתי ספרים בהשאלה, כל הספרות הקלאסית של נעורים, אני מניח שהספרים עברו סלקציה יסודית, הרי שני ההורים היו אנשים דתיים מאד. שם התחלתי לקרא באינטנסיביות ושם רכשתי את הרגלי הקריאה שליוו אות כל חיי, קריאה בלתי פוסקת, אבל קריאה סלקטיבית, שהפכה לחלק מההוויה שלי, מההרגלים שלי, לקרוא מתי שרק אפשר. אני חושב שהייתי כבר בן 15, ואז קרו דברים שתרמו להתפתחותי כאדם.

התקרית האנטישמית, בבית הספר

צאצאי מהגרים ממוצא גרמני, ספרדי, איטלקי ופורטוגלי שלמדו בבית הספר, היו שותפים להלך הרוח הנאצי-פשיסטי שרווח בעולם, ולהבנתם שמשטרים אלה מהווים מודל לעולם של מחר. באווירה הכללית ששררה במדינה תחת Vargas, דיברו ה-*integralistas* על אותו מודל כרצוי לעתידה של ברזיל. ואם תפרוץ מלחמה, הם בוודאי ינצחו את משטרים הדמוקרטים שאינם אלא "בורגנות רקובה במהותה". עדיין לא ידענו מה קורה באירופה. אבא היה אדם מפוכח, היה דמוקרט, אנטי-קומוניסט, ראה כצ'רצ'יל אביר החירות, והאמין בניצחון על הנאצים ללא פקפוק.

בתהליך ההתבגרות והשינוי הפנימי שהתחולל אצלי, בהשפעת הכתים שארחו אותי, והזמן שהקדשתי לקריאה אינטנסיבית, לפעילות ספורטיבית, להאזנה למוסיקה, השיחות הרבות עם אבא על המציאות העולמית, עיצבו אותי ארוחנית

בשנה הרביעית של התיכון בן חמש שנים, התפתח בכיתה מצב שלא הייתי ער לו. הידיד היהודי שלי, אברהם זימן, העיר הערה והמוכה הגיב בהערה אנטישמית שאותה לא קלטתי. ואז הרים המורה את קולו ואמר: "אתם היהודים צריכים לשתוק, הרי אתם עם של מוגי לב". (*covardes*). קמתי באופן אינסטינקטיבי, עברתי ביעף את הצעדים אל המורה ואז קפצו עלי שלושה או ארבע תלמידים ובכוח כפתו אותי וסחבו אותי ממנו.

הוציאו אותי מהכיתה ושלחו אותי הביתה, והייתה שמועה שהחליטו לגרש אותי מבית הספר. בכל קנה מידה ביחסים תלמיד מורא, אקט כזה של איום נחשב כמעשה חמור מאד.

חזרתי הביתה וסיפרתי לאבא. הוא הגיב בהתרגשות וגאווה על אומץ ליבי ועל שמירת כבודי כיהודי. הוא גם אמר לי שייוועץ בעורך דין ידוע, וניסה להרגיע אותי.

עברו ימים קשים של ציפייה דרוכה וחוסר ודאות. בסופו של דבר הוזמנו, אבא ואני, אל מנהל בית הספר, אשר גינה את התנהגותי, ובלי להתייחס לגורמי המשבר, דרש שאתחייב לחזור ולהתנהג כתלמיד שקט וממושמע. אבא הגיב בחיוב, והבנתי שזאת דרך נכונה לסיים.

עם חזרתי לכיתה האווירה הייתה שונה לגמרי. חלק מהחברים רגזו עליי - היפנים, הגרמנים האיטלקים והספרדים. משפחתו של קונראדו, עברה על זה בשקט, המשכתי להיות מוזמן לביתם, אבל היה ברור שעל הנושא הזה לא מדברים.

התקרית עוררה אצלי זיכרונות של מהגר, ולא משום היותי פולני אלא יהודי.

אבא עמד על דעתו באופן עקבי שהתקרית נובעת מאנטישמיות מושרשת, שונה מהקתוליות הפולנית, בביטוייה ולא במהותה.

בניגוד לתחושותי הפנימיות, קלטתי שאיני יותר נער אנונימי, לא בבית הספר וגם לא בקהילה, בה המשבר קיבל תהודה של רוגז וגם דאגה. המצב החדש הכביד עלי, סיכן הסגירות בה חייתי. המשבר עם המורה הגביר את הנטייה שלי להתבודדות. מאז השקעתי את חלק העיקרי של הזמן הפנוי שלי בקריאה אינטנסיבית, בשחייה או אתלטיקה ולא היפשתי קירבתו של איש.

מחלתו של אבא

במהלך השנה החמישית של התיכון, אבא חלה והיה ברור שרק אני יכול להחליף אותו בעבודתו ברוכלות. אבא, כמו רוב היהודים שהיגרו לאמריקה הלטינית ובחלקם גם אלה שהגיעו בגמר מלחמת העולם הראשונה לארה"ב היו חסרי מקצוע. לרוב החלו להתפרנס מרוכלות בהציעם את סחורתם, חפצי בית, מבית לבית. הם נסעו בחשמליות או באוטובוסים, בתחבורה עממית וזולה, אך בעיקר הלכו ברגל.

הקונות היו הנשים, ממעמד הפועלים העני, שלא יכלו לקנות את הסחורה בחנויות או במזומן. רמת הסחורות היו זולות בהרבה, היו קונות בהקפה ומשלמות במשך חודשים רבים. הנשים היו מכל הצבעים בין השחור ללבן, עם תערובות של צהוב אינדיאני. היו משפחות שלמות שלא ידעו אות כתובה, במקרים

רבים הילדים לא הלכו לבית הספר כדי לעבוד ולעזור לכלכלת המשפחה. הם היו מועמדים טבעיים לפשע, לזנות ולעוני. חלקם מבעלי המשפחות היו פועלי נמל. בסאנטוס בה היינו היה הנמל מקור חשוב לעבודה ולפרנסה.

כאשר הגיעה הרוכל לפתח ביתו של הלקוח הוא מחא כפיים על-מנת לגרום לדיירי הבית לצאת. מיד יכולת לשמוע: "אימא, היהודי (*o judeu*), או לחילופין הטורקי (*o turco*) הסורי, הלבנוני, הפולני (*o polaco*) הרוסי (*o russo*), או ה-*gringo*³, שנשמע בטון מזלזל, מפי ילדה קטנה, או גדולה. המו"מ התנהל כמו בבזאר טורקי, בהבדל שהמהגר בקושי ידע לדבר בשפת לקוחותיו. הוא היה מוכרח למכור והיא רצתה לקנות. המגבלות הכלכליות יצרו לחצים פסיכולוגיים, כי לא היה לה כסף משלה. היא הייתה צעירה כאשר פגשה את "החבר", לרוב לא נישא, וכשנכנסה להריון עברו לגור יחד. הילדים באו לעולם זה אחר זה, החבר היה המפרנס ולא תמיד ידע על רכישותיה מהרוכל. לא פעם הרביץ לאישה: "למה את קונה אצלו - אצל הרוסו הזה, הם כולם גנבים". ולא מעט פעמים טרקו את הדלת באמירות כאלו.

זאת הייתה עבודה קשה שדרשה הליכה וסחיבת סחורה במשך כל היום, באקלים חם ולח ברוב ימות השנה, ובעונת הגשמים, היה קשה עוד יותר. הקושי בשפה, היחס הראשוני הפוגע, ואחרי כן הקושי לקבל את הכסף ממכירה בהקפה. תמיד היה להם, לקונים, תירוצים. אבל לא הייתה אלטרנטיבה.

אנשים הגיעו לעבודה הזאת לא בקלות, וגם לקח זמן עד שלמדו את השפה. חלק מהם הצליחו בעבודתם אחרי שנים מעטות, ומזה עברו ופתחו חנות, חלק מהיהודים עברו מחנות למפעל קטן או לבית חרושת. הדור הזה הקריב את עצמו בעבודה הזאת, כדי לפרנס את המשפחה ולחנך את ילדיהם, ובהחלטה נחושה שלא לתת להם ללכת בעקבותיו. גם הבנים לא הסכימו לעסוק בזה בשום תנאי ובשום מחיר.

אבא חלה, והיו חיובים לנתח אותו. עברנו יחד על החומר הכתוב הממוין ליום של מחרת, הוא היה ממפה בשבילי את הרחובות, את סדרי התחבורה.

לקראת הכניסה לבית של הקליינט, תקפה אותי תחושה פנימית של בושה וחרדה, ולא פעם הסתלקתי במהירה כדי שלא יראו אותי. הסתובבתי בסביבה ובסוף מחאתי כפיים, קיבלו אותי בהפתעה, לפעמים בצורה קרה, לפעמים מנומסת, לרוב הביעו דאגה למצבו של אבא.

ניצלו את העדרו של אבא, או את חוסר הניסיון שלי כדי להתחמק מתשלום. הימים הראשונים התהלכתי בחרדה ובתסכול עמוק, הכסף היה נחוץ לבית.

זאת הייתה הפעם הראשונה שבאתי במגע עם ה'עמך'. אנשים נחמדים למרות מצבם הקשה. במהלך 90 יום פגשתי לבטח איזה 800 אנשים. התייחסו אלי מאוד יפה, הכירו את אבא והצטערו על מחלתו.

קשה לא להעריך את כושר עמידתם ולא לפתח אמפטיה על סבלם. גם אנחנו סבלנו, אבל היה זה סבל תוך תקווה, ראינו שכנים וידידים שנחלצו מן המצב, וראו ברכה בעמלם.

לא היו לי כלי ניתוח אינטלקטואלים לבחון את מצבם, רק רגשות של הזדהות, דאגה מעורבת בבושה ובחוסר עונים. להתבונן בקשיים שלהם ולא להיות מסוגל אפילו לדמיין את מצב חייהם התת אנושיים.

³ מושג כוללני לכינוי כל זר.

אהבתי אותם, כיבדתי את אומץ ליבם להתמודד עם הגורל שהחל בתקופת העבודות, וקשה מאד לראות את מצבם, כמאה שנים אחרי ביטולה. כל נפשי התמרדה נגד הפער הנורא בין עושרה של הטבע ועונו של האדם.

כשאבא הבריא, אמר לי שעשיתי עבודה ראויה, וסיפר שהם הרגישו מעט ממה שחשתי כלפיהם. בפרספקטיבה של הזמן אני מודה להזדמנות שאפשרה לי לעשות עבודה זאת ולהכיר אנשים אלה. זה אפשר לי לגבש כלפיהם יחס של כבוד והערכה ולבסס תפיסות חברתיות שאמצתי לא רק על חוכמת הכתוב אלא גם על כבוד האדם.

Itu

בשנה החמישית של לימודי בתיכון בוצע רפורמה במערכת החינוך הברזילאית לפיה הייתי רשאי לעבור ללמוד שנה בקורס תרומ אוניברסיטאי. מסיבות בירוקרטיה, לא קם הקורס בעירי, והיינו נאלצים לחפש מקום אחר. לסאן פאולו, המרכז האוניברסיטאי הגדול, לא יכולתי לנסוע מסיבות כלכליות. מצאתי את עצמי בעיר פרובינציאלי קטנה, ששמה Itu. שחשיבותה ההיסטורית הייתה מפוארת, אבל נבחרה על פני ערים גדולות ממנה, בגין קשר מיקרו בין בירוקרטיה ונפוטיזם..

לשם הגענו אני וחברי אברהם זימן, התאכסנו בפנסיון קטן ומשפחתי.

מוסדות העיר לא היו מוכנים למאמץ. מבנה בית הספר היה מבנה ישן של נזירות, בקושי הספיקו לסדר ולנקות אותו, התברר שגם חלק מהמורים לא התאימו לרמה הנדרשת.

אחרי שפעות מספר קלטנו שהבחירה של המקום הייתה החמצה. הבנו שבית ספר זה לא מצויד ברמה מספקת להתמודדות לבחינות הכניסה של האוניברסיטאות של סאן פאולו. במקצועות הריאליים, פיזיקה, כימיה וביולוגיה, בהן אזדקק להבחן לבחינות הכניסה לפקולטה לרפואה, המורים ובית הספר בכלל לא התאימו. בפגישה הראשונה עם אבא תיארתי לו את המצב, אבל שנינו ידענו שאין בכוחנו לשנות את המציאות. לצערי הנבואה הגשימה את עצמה.

אחרי כל הסידורים הפורמאליים, והתאקלמות בפנסיון ובכיתה, חיפשתי שני דברים שישלימו את החסר, בריכת שחייה וספרייה.

בחופשה הראשונה בבית פגשתי שוב את אחותי שהייתה כבר ילדה גדולה, לא היינו מספיק קרובים ולא סיפרנו זה לזה את קורות השנה שעברנו. אחותי יהודית, -על שם סבתנו יהודית צימרינג, שאז עוד לא ידענו שהיא נספתה בשואה-, הייתה עשר שנים צעירה ממני, כשאני בן שש עשרה, פשוט לא ידעתי איך מתייחסים ואיך משוחחים עם ילדה בגיל הזה. זאת לא השגיאה המשפחתית היחידה ששגיתי בחיי הצעירים והבוגרים גם יחד.

בעידן האידיאולוגיות

זאת הייתה עיר קטנה, שתוך דור, תתעשר בחברה של אנשי רוח חשובים, אחד מידידי הקרובים מן העיר הזאת Otavio Ianni⁴, נעשה אחד מגדולי הסוציולוגים בברזיל ובאמריקה הלטינית, חבר נוסף שלמד כיתה מאחרינו, Walter Toscano, נעשה אדריכל אורבאני מפורסם.

חינו באמצע שנות מלחמת העולם השנייה – כבר אי אפשר היה להתעלם ממה שקרה בחזיתות השונות, הגרמנים פלשו לרוסיה ואחרי ההתקפה היפנים על Pearl Harbour נכנסה ארה"ב למלחמה ואילצה את ברזיל לשנות כיוון, Vargas חדל מלתמוך בהסתר במדינות "הציר" וארגן כוח ברזילאי שהיה אמור להילחם באירופה.

דיברנו על הדמוקרטיה, על הקפיטליזם, מתוך הסברים של מרקסיזם פשטני. רובנו היינו אנטי-פשיסטים, דיברנו על הסוציאליזם. הסמל הסוציאליסטי בברזיל היה – Julio Prestes "אביר התקווה" (O Cavaleiro da Esperança). הוא סימל את התקווה של הליברלים בזמן הדיקטטורה של Vargas, למרות שהיה המנהיג האגדי של המפלגה הקומוניסטית הברזילאית

שני ידידי, יאנני (Ianni) ומאפיי⁵ (Eduardo Maffei) באו ממשפחות שהנושאים האלה היו שגורים בבית והיו בעלי מודעות פוליטית. לאבותיהם היה עבר פוליטי בארצותיהם, כנראה, אני לא בטוח, שניהם לחמו, במלחמת האזרחים בספרד. אחד מהם היה סוציאליסט והשני אנרכו-סינדיקאליסט.

יצא לי פעם להתיישב בסנדלרייה ולשמוע את דעותיו של יאנני ומאז חזרתי להמשיך לשאול ולהבין, השני היה סנדלר, וגם אצלו שמעתי וחזרתי אליו. למדתי להקשיב ולספוג ללא לאות וללא רגע של שעמום את חכמת החיים העמוקה של שני האנשים הללו. ראיתי בפניי שני אינטלקטואלים אירופאים מובהקים שמעתי על האנרכיזם, על הסוציאליזם האירופי, על הקומוניזם, על הצורך להילחם בפשיזם באופן אקטיבי, ושגם בפשיזם הברזילאי צריך להילחם. הם ראו בעיניים אירופאיות את ההתפתחות של הקפיטליזם בברזיל שהיה בתהליכי התפתחות.

.. הם היו הראשונים שהסבירו לי את ההבדל בין הסוציאליזם הרוסי לבין הבולשביזם, הסבירו לי את התפיסה של לנין על השימוש בטרור, כאמצעי לגיטימי של המיעוט, כדי לשלוט על הרוב, ז.א. כאמצעי לגיטימי של השלטון וכך הסבירו את שימושו בידי סטאלין בטהורים הגדולים בקאדרים של המפלגה וגם בטהור הגדול בצבא, שכה החליש אותו, לקראת הפלישה של היטלר. כך הם הסבירו את השיטות בהם נקטו הקומוניסטים כדי לפלג ולתפוס ההנהגה תוך כדי מלחמת האזרחים בספרד.

מהם שמעתי לראשונה מה שכהיום מקובל אצל הסובייטולוגים, אין סטלין בלי לנין. תוך כדי השוואה בין הבולשביזם הרוסי לנאציזם בשימוש בטרור כמדיניות, לא חדלו מלשבח את ההקרבה של העם הרוסי ואת הגבורה של 'הצבא האדום'.

הם הסבירו את הטרגדיה בפילוג שגרמו הקומוניסטים בקרב האיגודים המקצועיים כדי לפגוע בסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית, בזמן שהיטלר עשה את דרכו מעלה בפוליטיקה הגרמנית ולתפיסת השלטון.

⁴ Otávio Ianni
⁵ Eduardo Maffei

למרות ששניהם שנואו את Trotsky⁶ הם ציטטו את אמרתו כאשר ביקר בגרמניה. "לסוציאל דמוקרטים יש נבוט ביד אבל היטלר מחזיק⁷ Brawning בכיס. למדתי לכבד ולהעריך אותם, הם תרמו משמעותית לתפיסת עולמי הפוליטית-הברתית.

ניסוי קצר במפלגה הקומוניסטית

עוד לפני שהכרתי את ידידי, Ianni⁸ ו Maffei⁹, השיגו אותי נציגים של המפלגה הקומוניסטית. טרם הספקתי להבשיל מבחינה פוליטית. עקבתי בעניין באווירה הדמוקרטית הליברלית שפשטה במדינה. תוך כדי כך, קיבלתי יום אחד הזמנה להיפגש עם אחד החברים. נפגשנו, אחרי דברי הנימוסים הוא הרצה בקצרה אבל בצורה מאד מעניינת על המציאות העולמית, כולל הניצחון הגדול על הנאצים והגבורה של הצבא האדום, והנה ברזיל נכנסת לעידן חדש למרות משטרו של Vargas. הוא סיפר על כנס בסאן-פאולו בו יופיע Prestes¹⁰ שהוצג בכינויו "אביר התקווה" ולא כמנהיג המפלגה הקומוניסטית. הם מבקשים להשתלב ולדרבן את התהליך הדמוקרטי בברזיל כחלק מההתרחשויות בעולם כולו. הם מעוניינים בצעירים ויהיו שם אינטלקטואלים ברזילאיים יודעים שהדיקטטורה רדפה אותם. הוא נתבקש להציע מועמדים והוא חשב לנכון להציע אותי ביניהם. אני לא הכרתי את השמות שהו דיבר עליהם, אבל התרשמתי מבקיעותו, ומן הצורה הפשוטה והכנה שבה הוא הציג את הנושא. שקלתי בין שני הלכי רוח שהשפיעו עלי, עמדותיו האנטי קומוניסטיות של אבי, מול האפשרות לראות בפועל, תהליך שכבש את המדינה כולה. אחרי התלבטות החלטתי לנסוע. היה באולם ציבור מגוון. הרבה נואמים ממקומות שונים בטאו את האפשרויות לצעוד לקראת בחירות דמוקרטיות ולבסס במדינה משטר דמוקרטי. האחרון הדוברים היה Prestes, שדיבר בשפה פשוטה עשירת דימוים, בטון שקט ופטרנליסטי, ניתח את המצב העולמי, החמיא ברמיזה למהלכים האחרונים של Vargas, ופרס בהרחבה את מצבו של הפרולטריון, ושל איש האדמה העני של ברזיל, והעלה רעיונות כללים על "המצעד הארוך" (A longa marcha) לקראת הרפורמות הגדולות והעמוקות הנדרשות כדי להוביל את ברזיל אל המקום הראוי לו במשפחת העמים. היה זה הנאום הפרוגרמאטי הראשון ששמעתי בימי חי, סדור, בנוי עם דימויים רבים, קל להבנה ומרשים בו זמנית. הוא היה אישיות כריזמטית, עם שובל ארוך של סיפורים על גבורתו האגדית. לא הצלחתי להשתחרר מן התרשמות העמוקה שאחזה בי מן הנאום ששמעתי.

⁶ Trotsky

⁷ סוג של אקדה משובח.

⁸ Otavio Ianni

⁹ Eduardo Maffei

¹⁰ Carlos Prestes

בחזרה ברכבת, משך אותי חברי למקום רחוק, ושאל אותי על התרשמותי ועל היחס שלי לכל הפרויקט. עניתי בכנות, ואמרתי שאני זקוק לחומר קריאה כדי להבין את מהות "התוכנית". הוא הבטיח לי אותו, הציע שלא נפגש בפומבי ושאזהר לא לגלות על האירוע, ולשמור את החומר מעיניים עוינות. בחומר שקיבלתי היה מבוא למרכסיזם של ¹¹Plechanov, קיצור הספר של Lenin, "המדינה והמהפכה", קיצור הספר של Stalin על הבעיה הלאומית, חוברת עבה של התוכנית של Prestes על המצב בברזיל, וחוברות על ארגון, גיוס חברים חדשים ותעמולה.

קראתי אותו בתשומת לב במשך כמה חודשים. היינו נפגשים כל פעם במקום אחר, מדברים על החומר ולמדתי שבחלק העיוני חברי לא גילה בקיאות מיוחדת, אבל ניצל את המפגשים כדי לבחון אותי, כדי להסביר לי את חשיבות הפעולה וכדי להדריך אותי בתחום הפעולה, נושאים בו הוא גילה תכונות אישיות ראויות לחיקוי.

אז סיפר לי בזהירות שבמפגש השני נכחו חברי ההנהגה המרכזית של המפלגה הקומוניסטית הברזילאית: ישבו שם הגיבורים, ללא מירכאות כפולות, ששרדו מבתי הסוהר ומן הרדיפות של Vargas, חלקם אנשי מעמד הפועלים וחלקם מקצוענים שחיו הרבה שנים במוסקבה, שהשתתפו במפגשים של מנהיגות העולמית של המפלגות.

דיבר על הקושי בגיוס אמצעים ואנשים, הסביר לי שהפעולה מאד ממודרת שאנחנו מאורגנים תאים - תאים, לא שאלתי מי החברים בתא שלי, אז הוא חזר על הצורך בזהירות מופלגת. ממני הוא קיבל הבטחה שכך אנהג, ולמעשה איש מכל החברים שלי לעולם לא ידע על הפרק הקצר הזה בחיי.

למרות שהמפלגה הקומוניסטית הברזילאית, הייתה ללא ספק אחת מן התופעות הפוליטיות החשובות, ואנשיה היו מן המשובחים שבעם הזה החלטתי שדרוש ידע נוסף, כל הגורמים עליהם שמעתי היו רלוונטיים אבל החלטה גורלית כזאת מחייבת יותר בגרות להכריע בשאלה הקריטית, האם אני צריך לעסוק בזה? האם לזה חיי מכוונים? לא ראיתי את עצמי כפוליטיקאי.

הבעיה נפטרה בידי הגורל שהציב על דרך חיי שני מורים דגולים של בעיות תנועות הפועלים. הידיד שלי המקשר שמר על הסכם בינינו, הוא שמר עלי. אבל לפתע הוא נעלם, ולפי כללי הזהירות לא יכולתי לשאול איש על גורלו. למרות שדרכנו נפרדו, הערכתי וכבדתי את תבונתו ואת ידידותו. הפרק הקצר הזה בחיי, לימד אותי רבות על עצמי ותרם תרומה משמעותית להתבגרותי כאדם. כך הסתיים הפרק הזה בחיי, אינני מצטער עליו, אבל בתוכי נבטו כבר השתילים, שיעשו אותי סוציאליסט בעתיד.

הכנסיה.

חיי חברה בעיר קטנה ומשפחתית כמו Itu, התנהלו בשעות הערב בגן שבכיכר המרכזית. במרכזו נמצא ביתן, ותזמורת קטנה ניגנה מוסיקה קלה בערבי יום ראשון ובהגים. במדרכה מסביב לכיכר היו זוגות צעירים שטיילו תחת העיניים הבוחנות של האמהות או האחיות הצעירות. גם אנחנו הסטודנטים היינו חלק מן האווירה הפסטורלית הזאת.

¹¹ Plechanov

באחד הערבים כשישבנו קבוצת חברים מקומיים, העיר יידי היפני, "ומה יקרא אם היא תרצה להתחתן עם ברנרדו?" אז ענה חברי היהודי ללא היסוס, "מה השתגעת? מי ירצה להתחתן עם פולני זה, ועוד יהודי?". אז העיר בפשטות אחד החברים מן המשפחות הותיקות, "אם הוא יתחתן איתה בכניסה למה לא?".

אני לא הגבתי, למרות הרצינות של השאלה.

כל הדיאלוג התייחס לעובדה שהייתה לי חברה מקומית. חיכיתי לה כל יום ראשון בגמר המיסה, בכניסה הכנסייה, לפני מיכל המים הקדושים.

היינו שנינו צעירים מאד והשאלה לא עמדה על סדר היום, אבל כשהתחלתי לכתוב והתייחסתי לשני הסבים האהובים עלי, ושהשפיעו על ילדותי באופן משמעותי לא יכולתי שלא לתהות בשאלה, איך עובר ילד יהודי בדור אחד את המעבר החד בין הפחד לעבור בפני כניסה קתולית פולנית, וכעבור תשע שנים בלבד, נכנס אל כניסה, ובמשך קרוב לשנה, ושומע את המיסה.

קיומה של "Maria", והיו הרבה כאלה בביתי במשך השנים, הייתה תרומה חשובה לקליטתי בעולם הברזילאי. נקלטתי כמו אחד מהם, היא הקלה עלי לאהוב את האדם הפשוט, לקבל את צבעה שחור משחור או ווריאנטים בין שחור ללבן, כדבר מובן מאליו, ללא שמץ של גזענות. לימים קיבלתי את היהודים שבאו באתיפיה בחיבה.

ב Itu חיכיתי לה כל ימי ראשון אחרי המיסה כי היה זה בון-טון חברתי, ואני לא נרתעתי מזה. בלי להרגיש, נתתי לעצמי לגיטימציה פנימית לדבר שנגד כל הווייתי כילד יהודי.

נפרדתי מידידי ב Itu, להרבה מהם אהיה קשור כל חי.

התגעגעתי, לחירות הפנימית ששם גיליתי, לתהליך ההתבגרות הרך, השליו. לאנשים שתרמו לי מהוכחמתם ומניסיונם ושלימדו אותי על עצמי יותר מכל יתר תקופות בחיי עד אז. ידעתי שעידן הנעורים עומד להסתיים, ושחכות לי בעיות שלא תלויות רק בי, והמרכזיות שבהן היא, אם התנאים הכלכליים יאפשרו לי ללמוד בסאן פאולו.

Itu על המרכיבים שלה לימדה אותי שבלי לימודים נוספים מחכה לי עתיד דל. האלטרנטיבה היא שוב לנדוד לאיזה אוניברסיטה פרובינציאלית, שבה אמצא אותן המגרעות החמורות.

ראיתי בפני שאלה אנושית ומוסרית. הייתי בן 18, ורק נהניתי מתרומת אבי ולא החזרתי במידה הראויה. בגלל הגישה הריכוזית של אבי תרמתי לטיפול באימי פחות מאשר עשיתי כילד קטן בפולין. אבל זה איננו חשוב כלל, חשובה העובדה שראיתי את עצמי אדם בוגר ואין מנוס אלא להתמודד עם חלקי באחריות.

ישבתי עם אבא, הצגתי לו את האלטרנטיבות ואמרתי לו שאינני חושב שהוכשרתי להצליח בבחינות כניסה, שאני זקוק ללימודים אינטנסיביים, ואני חושב שלא יגרם לי שום נזק עם אפסיק לשנה שנתיים כדי לעזור לו, הרי אני מכיר את העבודה, וכאשר נרגיש מצב פחות לחוץ אסע ללמוד.

לא הייתי צריך להגיד לו שאני יודע להסתדר מבחינה כספית, הרי מכיסו יצא הכסף שצרכתי ב Itu, והוא לא פעם העיר לי על אורח חיים ספרטני שניהלתי, לעומת רוב החברים איתם חייתי. לא אגזים אם אכנה אותו היום כנוזיר. הייתי זקוק לכסף מינימאלי, התלבשתי בפשטות ולבילויים לא הלכתי.

תוך כמה ימים נקבע תאריך לניתוח של אמה, וסיכמנו שאשאר בבית עד שהיא תחלים. כשאמלח חזרה והתאוששה, חזרנו ושוחרנו שוב. אבה אמר בפשטות שהוא לא עבד כל החיים כדי שאני אחזור לעבודה הבזויה הזאת. נכון שניהלתי אותה לשביעות רצונו ושל הקליינטורה שלו, אבל אז היו תנאים מיוחדים שהכריעו, מחלתו. מעמדו בבנקים יציב, והלוואה לממן את לימודי היא השקעה כדאית. לא היה מקום נוסף להתדיין.

סאן פאולו

הגעתי לסאן-פאולו, מצאתי דירה שסיפקה לי גם אוכל, ליד מועדון עממי עם בריכה מצוינת, עם תחבורה נוחה לבית הספר. נרשמתי לבית ספר שהיה מעין הכנה לאוניברסיטה, ובו לומדים רק את המקצועות לבחינות כניסה לפקולטה, פיזיקה, כימיה וביולוגיה. כמו ב Itu, התנזרתי מכל בילוי, וניסיתי להתגבר על הפיגור בלימודים בהשוואה לרוב התלמידים שלמדו בטובי בתי הספר של סאן פאולו.

לא סיגלתי בחיי הקודמים, לא בבית הספר העממי וגם לא בתיכון ב Itu, קרגלי לימוד שיטתיים. הלימודים הסתכמו תמיד בהכנות לקראת בחינות. תוך זמן קצר הבנתי שאני מפגר באופן דרמטי. למרות המאמצים הגדולים, הבנתי שאין לזה סיכוי, שעלי להתחיל קורס מקדים, שהתחיל חצי שנה קודם. דיברתי עם אבא והוא לא הבין על מה אני מדבר, הרי עד עכשיו הייתי תלמיד טוב, ואם תלמיד טוב הוא זה שמצליח בבחינות, אז ללא ספק אהיה תלמיד טוב בכל בית ספר.

נכנסתי למצב רוח קודר מחוסר אונים.

מיום בואי לברזיל, לא הכרתי את התחושה שאני עומד להיכשל. אבל כשעמדתי מול הנדע העצום של יתר החברים בכיתה, שידעו מתמטיקה, פיזיקה וכימיה, והיו מוכנים לבחינות וחלקם נכנסו לאוניברסיטה במקומות הראשונים, היה ברור לי שלמרוץ הזה, בתנאים אלה אני לא מוכשר. שום דבר לא הסיה את דעתי, מלבד התחושה שאני לא ברמה שלהם, שאני לא בליגה הזאת.

שחיתי עד כלות כוחותיי, הלכתי הליכות של עשרות קילומטרים, ב Itu. כאשר העסיקה אותי בעיה, נהגתי ללכת כמעט כל יום ראשון כעשרים עד שלושים קילומטר. אבל עכשיו עשיתי זאת כי לא יכולתי להירדם. לא ידעתי על קיום כדורי שינה, ומגיל שמונה לא ידעתי רופא.

כנראה שבעלת הבית טלפנה לאבא והוא הגיע מבוהל, היה צריך לחכות כמה שעות עד שסיימתי אחת מן ההליכות הארוכות שלי.

הוא היה קשוב, ואני ניסיתי במאמץ עצום לשמור על שקט היצוני. הסברתי לו את מצב רוחי, את תחושת האין אונים, וכנראה אמרתי איזה שהיא מילה, שהדריך אותו מיד, והוא החל בסדרת שאלות על מצב בריאותי.

. ניסיתי להסביר לו את הדברים באופן רציונאלי. אז הוא הציע לי לעזוב את כל הטרדות, לבוא הביתה לנוח, לשחות בים הגדול, או להישאר בסאן פאולו לאותה מטרה.

היום אני בטוח שהוא קלע למצבי הדיכאוני, אבל הבין שבמצבי, המשך הדיון יהיה עקר. העדפתי להישאר בסאן פאולו, חרדתי ממפגש משפחתי ממושך. שנינו לא יכולנו לעלות על דעת שקיבלנו החלטה שתשנה באופן דרמטי את חיי, ואת חיינו המשותפים.

חיפוש דרך ומשבר רוחני

עם גמר מלחמת העולם השנייה, כשנודע לנו על השואה שהתרחשה באירופה, מצאתי את עצמי בתהליך של התבוללות בחברה ובתרבות הברזילאית. הסתירה בין שני התהליכים, האישי מצד אחד ושל העם היהודי מצד שני, הביא אותי למשבר רוחני ונפשי עמוק. הפער הזה הניע בתוכי תהליך בלתי מתפשר של חיפוש נפשי ואינטלקטואלי. כלומר, חיפוש לא רק בנוגע לשורשים המשפחתיים אלא גם ניסיון להבין את יהדותי, את מהותה של השואה ואת גורמיה. רציתי לדעת לאן מובילות דרכיה של היהדות אחרי אירוע בעל אופי זה.

בחיפוש האלה ובתחושה פנימית שדרכי ועיתי דורשים תשובות ראויות, התחלתי במסע בלי שיהיה לי מושג על אורך הזמן, ולאן זה יוביל אותי בסוף הדרך.

רצה הגורל ופגשתי את הרשל מלינאש (Hershel Malinas). הוא היה ידיד של אבי, ובעל סדנה לתפירת בגדי גברים שהייתה ממוקמת ממש מול ביתנו בסאנטוס. הוא הצליח מאד והוא נעשה אדם עמיד וגם פתח חנות למכירת בגדים ברחוב המרכזי בשכונה היהודית בסאן פאולו. ההפרש בין גילנו היה גדול מאד, והוין מדברי נימוסים, לא דיברנו. פעם, כשחלפתי במקרה מול חנותו בסאן פאולו הוא הזמין אותי לשיחה ונודע לי שהוא היה חבר בהנהגת השומר הצעיר בורשה יחד עם יעקוב חזן¹².

באותו זמן לא ידעתי על קיומה של תנועה זאת ועל תנועות נוער חלוציות בגולה ופעולתן בארץ, וכמובן שלא ידעתי על חשיבות תפקידן.

למדתי מאוחר יותר שבזמן שליחותו של חזן בפולין ההנהגה השומרית שם הייתה למעשה ההנהגה העולמית.

התעניינותו בי החלה אחרי התקרית האנטישמית עם המורה בגימנסיה. אנשי הקהילה בסאנטוס כנראה לא ציפו שנער יהודי משכונתם, עם בעיות גדולות בבית, שלא הצטיין כמעט בשום דבר, שדווקא הוא, יקרא תגר על מורה בכיתה, בימי המשטר הפך-פשיסטי של ורגאס. לא הייתי ער עד כמה זעזע האירוע את חיי הקהילה. הרשל מלינאש התעניין באירוע שהתקיים שלוש שנים לפני, חזר ושאל איך התייחסתי אליו. עניתי בצורה מאד לונית. היה כבר מאוחר והא ביקש ממני לחזור למחרת, יש נושא חשוב עליו הוא רוצה לשיחה איתי.

חזרתי למחרת, אבל היום הוא עבר עלי בהרדה גדולה. כשאני משתמש היום בביטוי הזה, 'חרדה', אז לא ידעתי עדיין לקרוא את צפונות לבי. עברתי מטמורפוזה, מנער שמח נעשיתי קודרני. השתי ציפייה לקראת הפגישה, והייתה לי תחושה שאני צריך להתכונן לקראתה. הלכתי לבריקה, באתי אליו בלי לדעת

¹² יעקב חזן

או לנחש על מה תהיה השיחה הזאת ולאיזה דרכים תוביל אותי. הוא התחיל את השיחה בסיפור על השואה. הוא קרא בשלוש שפות: עיתונות ברזילאית, עיתונות יהודית מן העולם ועיתונות שקיבל מן הארץ לרבות מכתבים. רק אז נודע לי שהוא שומר על קשר עם חלק מחבריו בתנועה. הוא התחיל באופן מסודר ועבר לספר על השמדת יהדות אירופה. אני ישבתי דרוך וקשוב. הוא דיבר במשך שעות, לפעמים קטעתי אותו בשאלות, והוא סיפר בצורה יבשה, מדויקת, את מה שהיה ידוע לו. הוא נאלץ להתמודד עם שאלותי על העם היהודי, הדת וההיסטוריה היהודית כיוון שהייתי בור ועם הארץ. המושג 'לאומיות' יופיע אצלי הרבה יותר מאוחר.

לא חסכתי ממנו אף שאלה. הייתי זקוק למשענת פנימית יותר מוצקה, כדי להתמודד עם בעיה בסדר גודל כזה. עוד לא השתמש במושג 'חיסולו של העם היהודי באירופה'. הוא הוביל את השיחה וענה על כל שאלותי.

אחרי זה עבר לדבר איתי על ארץ ישראל, פלשתינה, הקרבות, האנגלים ועל הערבים. דיבר על פלשתינה כעל מפלט היחידי להצלת שיערית הפליטה. היינו בתקופת 'הספר הלבן' – גם את המושג הזה הוא הבהיר לי; הוא דיבר במושגים כלליים אומנם, ואני הבנתי את ראשית הסיפור של תהליך ההתיישבות בארץ, הקיבוצים, תנועות הנוער; הוא כמובן שם את הדגש על 'השומר הצעיר' והסביר לי שקיימת תנועה ציונית בברזיל.

זה לא היה תהליך של גיוס, הוא לא ניסה לגייס אותי, הוא גם לא היה פעיל בשום מוסד יהודי. הוא חשב לנכון להתחלק איתי בכל הבעיות הללו.

השיחה עם מלינאש הייתה עשויה להיות גורם לשינוי בחיי. חלק בוודאי היה כבר בתוכי, ההתפרצות שלי כנגד המורה האנטישמי, לא ראיתי את עצמי כאדם אמיץ. אני חושב שדי מוקדם הבנתי שאומץ הוא בעיקר התגברות על הפחד.

כשיצאתי מחנותו כבר היה חושך ולמחרת בבוקר, הדבר היחידי שקשר אותי לחיים של "לפני" הייתה בריכת השחייה. הלכתי, שהיתי, התלבשתי וחזרתי לחנות בשעה שסיכמנו.

הלילה ההוא היה לילה קשה מאוד. לא ידעתי עדיין, שלמעשה אני מתחיל תהליך כאוב, קשה, של הזדהות עם סבלם של אחרים, התקרבות מלאת כאב אל הטררגדיה של העם היהודי, עוד לא הצלחתי להגיד בפשטות עמי שלי.

בתום שעות רבות של שיחות עם מלינאש, השתי עומס רגשי ואינטלקטואלי שקשה היה לשאת אותו. אמרתי לו שאני זקוק לקרוא. זה סיפור קשה ואני מתקשה לקלוט אותו ללא קריאה נוספת. לקרא בעיון אני כבר ידעתי.

הוא אמר שהוא יכול לתת לי חלק מהעיתונים, אבל אמרתי לו זה לא זה: בעיתון של אתמול או מלפני שבוע, אני לא יכול לקרוא לא על אירופה ולא על יהדות אירופה ולא על פולניה, ולא על מה שהסביר לי על העם היהודי. הרי השתמשת במושג 'לאומיות יהודית' והתעלם מהדת היהודית. אז גם על ההיסטוריה היהודית עליה דיבר אני חייב לקרוא. הוא הסביר לי שאין לו ספרות כזאת אבל ברחוב קרוב יש ארגון של נוער יהודי, והוא שמע ששם יש ספריה טובה.

באותו יום הלכתי לחפש את המקום ואת הספרייה. כאשר בסופו של דבר קיבלתי את המפתח למקום, גיליתי ספרייה לא מאורגנת ואני פתחתי את רוב הספרים, שברובם עוד לא נקראו. התחלתי לקרוא בלי סלקציה את החומר שהיה מונח לפניי.

מלינאש לא הציע את עצמו להדריך אותי בזה, הוא אמר במפורש שהוא לא איש מספיק משכיל. קראתי את השאלה הלאומית של ז'יטלובסקי¹³ באידיש, עבודה מפרכת, את דובנוב¹⁴, את ג'נץ¹⁵ ואת הרצל בספרדית, את אוטואמנציפציה של פינסקר¹⁶ בפורטוגלית עם מבוא מצוין של אידאל בקר (Idel Becker)¹⁷. רשמתי רשימות אין סוף, עברו ימים, עברו לילות. קראתי בהדרי ולא שבעתי.

היה לי דחף בלתי נשלט לקרוא עוד ועוד, ועם כל ספר גיליתי דברים חדשים, אבל עדיין ההיסטוריה היהודית לא נקשרה, עוד לא קיבלתי תחושה של אחדות.

לא היה לי קשר כלשהו עם אנשים ששהו בספרייה, הייתי בא לוקח ומחליף ספרים, איש לא פיקח עלי. היום קוראים לזה 'טריפ', אבל המשבר הזה נמשך כאורך הגלות. קראתי הכול בשפות לא שלי, הייתי צריך לקרוא גם באידיש – שפה שבקושי ידעתי לקרא. נאלצתי לקרוא בספרדית. ערכתי רשימה של נושאים שידעתי אותם לעומת רשימה של נושאים שצריך היה לחזור וללבו, והיה נהוץ לחפש ספרים אחרים, ובנושאים שיכולתי רק לנחש על קיומם..

חייתי בצורה ספרטנית: אכלתי ארוחות בבית, ובשעות מאוחרות הלכתי לבית קפה ואכלתי סנדביץ' ושתיתי קפה או שתייה קלה. לא הלכתי לקולנוע ולא קניתי לי בגדים, ורוב הזמן הלכתי לכל מקום ברגל. לא הגעתי הביתה, לא נפגשתי עם אבא ולא הכינותי את עצמי לקורס הבא. שכחתי את הלימודים והייתה לי תחושה שאני מבצע הונאה. ניחמתי את עצמי בכך, שאבא יהיה מרוצה מהתקרבותי אל היהדות. ידעתי שלא זה מה שהוא רצה שאעשה.

תוך כדי כך, החלטתי שאני צריך לחפש בעבודה. ידעתי שאני לא אעמוד בזה לאורך זמן – להשתמש בכסף שלי. אומנם עוד לא הבנתי בדיוק מה זה 'עסקן', אבל ידעתי מה זה 'פעיל מפלגה' שחי במחתרת.

אבל אני לא הייתי פעיל מפלגה ולא הייתי במחתרת, וידעתי שאני מוכרח להתפרנס.

באותו זמן היה מבצע למגבית מטעם 'קרן היסוד'. פישל צ'רזניה¹⁸ היה מזכיר המגבית, והוא סידר לי עבודה, הייתי אמור להכין רשימת כרטיסיות של התורמים. עשיתי את העבודה בלילות, עבדתי קשה מאוד ולמעשה דיברתי עם מעט מאוד אנשים. קיבלתי את המשכורת הראשונה ושחררתי את אבא מפרנסתי.

החיים שלי התחילו להשתנות בלי חשתי בכלל. קודם כל, נעשיתי עסוק: בלילה עבדתי על הכרטיסיות של קרן היסוד, ועבדתי קשה - הפרנסה הייתה טובה והמשבר עם אבא עוד לא התפרץ - ובבוקר ישבתי

¹³ Zhitlovski

¹⁴ Simon Dubnow

¹⁵ Heinrich Graetz

¹⁶ Pinsker

¹⁷ Idel Becker דר' פקך היה מורה לספרדית בגימנסיה, הייתה לו השפעה גדולה מאוד על התלמידים, בתחום הציוני הוא התפרסם בתרגום המאוד מוצלח של האוטו-אמנציפציה של פינסקר והמבוא שכתב, הוא היה אינטלקטואלי ושומר מרחק מן הציבוריות היהודית.

¹⁸ פישל צ'רזניה

שעות על הספרים. ופתאום הופיע איזה אלמנט חדש בהיים שלי: דיברו איתי – צעירים בעיקר: הייתי רציני וקודר. אני לא זוכר בתקופה הזאת שמחת חיים, צחוק או חיוך לא היו על פניי. שמרתי על השחייה ואת הלימודים עזבתי.

הזמנתי פעם – פעמיים לפגישות של 'השומר הצעיר' שהודרכה על ידי שני בוגרים שהיו פעילים של התנועה בפולניה. היו מלאי להט, מה שהם רכשו בתנועה היה לא מעט, לעומת מה שאני לא ידעתי. לא התלהבתי מהתערובת המוזרה של 'השומר הצעיר' ואחר כך הרצאה ודיבורים שסיכמו שני הבוגרים הללו, כאילו שהם מסכמים את דברה של התנועה.

באחד הימים קיבלתי הזמנה להופיע באסיפה הגדולה בקולנוע, שהתארגנה למחאה נגד 'הספר הלבן'. אני כדרכי התכוננתי וכתבתי את מה שהייתי אמור לומר, זה היה הרגל שהשתרש אצלי- נהגתי כך אפילו לפני כל אסיפה כללית של הקיבוץ. זה נראה מלאכותי ומוגזם, אבל זה הרגל השוב מאוד מבחינה אינטלקטואלית: אתה שולט על מה שאתה הולך לומר. הבעיה שלי הייתה להשתלט על הטמפרמנט שלי. התחלתי לחקות את אבי, שהיה אדם דייקן מאוד, בניגוד לברזילאים, שאם קובעים בשמונה, אז אפשר להופיע בתשע וחצי, אם לא יותר מאוחר.

אנשים התחילו לבוא והאולם לאט-לאט התמלא. ואז הזמנתי לבמה, שם היו נציגים של השלטונות, של העירייה, והנאום הראשי היה אמור להיות בנו מלניצקי¹⁹, מנהיג מופך של הסטודנטים היהודים באוניברסיטאות.

הוא למד משפטים והיה נואם מחונן ששלט על שפה עשירה מאוד. נציג השלטונות נאם נאום שבלוני שכלל גלגולי משפטים בפורטוגלית מנופחת ואז בא תורו של בנו. הנאום שלו היה מלכת מחשבת של רטוריקה. הוא הזכיר את פעולתה של בריטניה בעולם והזכיר את העולם, את הניצחון על הנאצים ואת הגבורה של הרוסים, האמריקאים והבריטים וכולי. ואז הוא עבר לדבר על המאבק בפלשתינה, בארץ, ואי אפשר היה לדעת אם הוא עוסק בהיסטוריה של האזור, הכול התערבב יחד במן בון-טון: הערבים והאנגלים והיהודים. ואני שאלתי בלבי: מה קורה עם היהודים שנהרגים היום? מה קורה עם האוניות שנתפסות על ידי הבריטים? מה קורה עם הניסיון של הבריטים למנוע את ההתארגנות של שארית הפליטה?

הוא התיישב, הציבור מחא כפיים בצורה תרבותית כיאה לנואם ואז הגיעה תורי לנאום. הסתכלתי על הציבור ופתחתי בנאום חריף. אינני יודע איפה הוא נוצר – בטח נוצר בנשמתי הסובלת זה חודשים – ואמרתי: "הקולות, הזעם והכאב שזועקים אל לב השמיים מהאדמה הארורה של אירופה, מהדם של עמנו ושל משפחותינו, הקולות האלה - הזועקים לשמיים וקורעים את הלבבות - לא מצליחים להגיע לאוזניים האטומות של בריטניה הבוגדנית. יודע שבמזרח התיכון - באוניות שנתרמו על ידי ארצות הברית – מונעים מאוניות המעפילים להגיע אל הארץ; העולם שתק בזמן שהרגו יהודים שנלחמו בגבורה נגד הנאצים - אנחנו עוד לא יודעים את גודל האסון; ; אנחנו לא סבלנו בגטאות, אנחנו לא לוחמים בפלשתינה, ולכן תפקידנו כאן הוא 'לזעוק, לנסות לעורר את הלב האטום של העולם והלב האטום של הממשלה

¹⁹ בנו מלניצקי

הברזילאית, שעדיין לא אמרה את מילתה. ואי אפשר להמשיך את רצה עמנו באמצעים אחרים. ; אנחנו לא יכולים שלא להביע את מחאתנו, את צעקתנו, כדי לזעזע ולפתוח את לבבות השמיים." ישבתי, ובמשך זמן שהיה נראה לי כמו נצח, השתרר שקט מתוח. לא ראיתי שום דבר ולא ראיתי אף אחד, השתי שלבי דופק במהירות ואת זעמי שהולך ונרפה בגופי לאט-לאט.

ואז פתאום נשמעה התפרצות עצומה של מחיאות כפיים וצעקות רעש של הנעלים על הרצפה. היו ושריקות, ליבו של הציבור דיבר. כל גופי רעד, נראה שאנחנו מבטאים את המעט שאנחנו יכולים לעשות, בתנאים האלה.

אחרי שפגה ההתרגשות, הגיע הזמן של ה'דאון', של המצב-רוח, של הספקות. נפגשתי עם אבא והוא סיפר לי שאנשים מסאנטוס שהיו בנאום סיפרו לו עם דמעות בעיניים על ההתרגשות הגדולה שאני גרמתי להם. הם הופתעו, הרי הם לא מכירים אותי ככה. אבל ברגע ההוא, השתדלתי לסיים את השיחה בלי להיכנס לעומקן של הבעיות שעומדות על סדר היום של שנינו. עדיין פחדתי ממנו. את המחמאות שחילק לי, אמר אותם בכנות ובהערכה, ובכל זאת פחדתי.

אלה היו ימים מאוד קשים, הגיעו אליי שמועות על כך שאנשי העירייה וגם קנו זעמו מאוד על הטון שלי ועל הביקורת שהעברתי על ברזיל, "איך עושים דבר כזה". חשבתי בהשלמה, לא ניתן לספק את רצון של היוונים ושל הטרויאנים בעת ובעונה אחת.

תהליכי החניכה

בנימין רייכר, איש משכיל וחכם, הוא היה תלמיד בסמינר למורים וכישרונו לשפות היה ממש מתת אל. הוא בא ממשפחה של האינטליגנציה יהודית. דיבר איתי פעם או פעמיים, על כך שצריך לדבר על כל הדברים שאמרתי עם איךל קקר.

עסקתי אז בעיקר בהבנת נושא השואה, שהקשה עלי נפשית כל הזמן; ולגבי ההיסטוריה היהודית - הייתי זקוק להבין את השורשים הבסיסיים, הרי אני לא בא מבית יהודי שורשי, אני לא בא משיבה ולא מבית ספר יהודי. חיפשתי פתרונות, חלק מהן לא מצאתי עד היום הזה, נכנסתי לנושא של הציונות במן דהף פנימי שהיה קשור לזהות היהודית שלי ולסימני השאלה ההיסטוריים שהעסיקו אותי כל הזמן לגבי גורלו של העם: מדוע קורים בהיסטוריה דברים טראומטיים, ומדוע השואה קרתה בזמן המודרני ומהו הפתרון העתידי?

זה היה מאוד שטחי מבחינה אינטלקטואלית, החלק גדול של תורת השואה התפתחה הרבה יותר מאוחר בארץ בידי אוטו דב קולקה, ישראל גוטמן, שאול פרידלנדר ויהודה פאואר. כמה מהם היו מוריי בירושלים המהשבות הראשונות שלי בנושא הציונות באו לחפש פתרונות, שהרי באירופה אי אפשר להמשיך ולחיות יותר. זאת הייתה מהשבה רגשנית ומוטעית, כי היום, שישים שנה אחרי זה, אנחנו רואים קהילות גדולות של יהודים שחיים באירופה: בצרפת ובאנגליה, וקנסנס פרוורטי של יהודים מרוסיה שהשתקעו בגרמניה.

אבל אירופה בלי שישה מיליון היהודים הללו, נשארנו כאיבר מזולדל מהגוף הגדול שנכחד, מה יהיה עתידנו? הכניסה לבעיה הלאומית דרך ז'יטלובסקי ודובנוב, אחד טריטוריאליסט²⁰ והשני אוטונומיסט²¹, המאבק בארץ ישראל, בפלשתינה, הציל את שארית הפליטה היה נראה לי קודם כל פתרון רציונאלי: צריך להקים בסיס ליהודים בארץ ישראל שהרי את שארית הפליטה לא רצו לקבל באף מקום בעולם. השיחה עם בָּקָר התנהלה בתקופה קריטית של התלבטויותיי, אבל הוא חזר בשיחה, אל המקורות האינטלקטואלים בספרו של פינסקר, על בעיות התרגום שלו ובעיקר על קשייו עם המבוא. מה שהעסיק אותי באותו רגע היה מה נעשה עכשיו? לקרוא את הרצל ואת פינסקר ולהגדיל את הבנתנו, אבל אצל אנשים כמוני התעוררה השאלה, האם האוטו-אֶמְנִיפִיצִיה אפשרית? ועם כן מה אנחנו אמורים לעשות כדי לממש את הסיטואציה ההיסטורית?

עצם העמדת השאלה באופן מרומז, נשמעה כבוטות, אבל הייתה זאה הדרך שלי להימנע מרוקוקן אינטלקטואלי מהווירטואוזיות של השפה. אבל נוצר מצב מאוד לא נוח, לשאלות שלי לא היו תשובות. בקר לא ראה שום מהיובות אישית לעשייה, הוא את חלקו בדראמה הגדולה הזאת סיים, על ידי זה שהוא תירגם את הספר, כתב את המבוא ומדבר עם אנשים.

אני חיפשתי איש שייתן לי תשובות לבעיות המרכזיות בחיי, והוא לא היה כזה. עוד לא הכרתי אז, את האמרה של : אתה רוכש מאסטר כדי להשתחרר מן המאסטר. כשיצאנו, בנימין היה מזועזע. אותי השיחה לא כל כך ריגשה. לא הלכתי לאתגר אינטלקטואלי, לשחק שחמט עם שחקן מוכשר יותר, אלא הלכתי לחפש פתרונות. יכול להיות שהבוטות שלי הייתה מיותרת, אבל כך הייתי - שילמתי על כך מחיר לא קטן לכל אורך חיי.

התהליכים של גיבוש אישיותי, ובעיקר גיבוש תפישותיי, משכו תשומת לב. אולי בגלל אישיותי השונה והמזוהה, של ריכוז טוטאלי בדברים שאני מחפש. פנימיותי בערה, השבתי והקרתי, למדתי ושאלתי, ולא היה בהופעתי שום אלמנט של פוזה, הייתי שקוף. לא יכולתי להפריד בין השואה ובמה שנקרא יותר מאוחר 'התקומה' איך משתחררים נפשית מן הגטאות ואת מחנות ההשמדה ומחנות הריכוז שהנאצים ועוזריהם שמו אותנו בהם, זאת עובדה אולטימטיבית. איך משתחררים מכל זה נפשית, ואיך משקמים ואיך בונים עתיד אחר, זאת השאלה.

בין אריסטוקרטים יהודים משכילים

נדמה לי היום, בפרספקטיבה של שישים שנה, שאני נזכר חלק מהאנשים מקרב האריסטוקרטיה היהודית, שהיא הייתה כולה אירופית. חלקם היו מהגרים בברזיל וחלקם השתייכו לשכבה מסוגו של סְטֶפֶן צְנוּוִיג²² ודומיו, ובֶרְנַרְד הוֹף היה אחד מהם. הוא היה מלחין, ויהד עם אחיו מוֹטֶס הוֹף ניהלו עסקים בינלאומיים..

²⁰ טריטוריאליזם

²¹ אוטונומיזם

²² Stephan Zweig

הוא החזיק בית מאוד עשיר בטוב טעם, לא וולגארית נובו-רישית, וזה התבטא באווירה, בספריהם ובסוג האנשים שבאו אליהם.

להפתעתי הגדולה הוזמנתי אליהם הביתה לצהרים פעם אחרת לארוחת ערב. בכל הזדמנות שיכול היה, הוא הזמין אותי. אני לא קלטתי שזה היה גם צורך שלי ולא רק שלו. ניצלתי את ההזדמנות כדי להיכנס לעולם רוחני אחר, עולם של מנהגים אחרים. בצורה מאוד דיסקרטית הם הדריכו אותי בהלכות של איש ציבור, של אדם שגורלו וייעודו להיות מעורב בחיי הציבור. הם עשו את זה בטקט בלתי רגיל. כל הזמן שאלתי את עצמי: מה לי ולאנשים האלה, בעלי רמה אינטלקטואלית שלא הכרתי, שעוברים משפה גרמנית לרוסית, לאנגלית ולפורטוגלית ומדברים על דברים שברומו של עולם, כאילו שזה חלק מהמפה שבראשם, הרי הם חיו בכל המקומות הללו והתחנכו שם. סוג של אנשים שבאו מן העולם שהיטלר הכחיד.

בשבילי כל זה היה גילוי, אבל הייתי חייב להתמודד שם אינטלקטואלית עם אנשים משכילים בהרבה ממני, עם שאני לא אקרא במשך חיים שלמים - לא רק הקלאסיקנים הגדולים - והיה להם ידע בכתיבה מודרנית של אחרי המלחמה, שהתפשטה גם באירופה ובארצות הברית.

ואני המשכתי ללמוד לדבר. התכוננתי בצורה יסודית ושיטתית לקראת כל מפגש. לא זלזלתי במפגש הכי מצומצם, הבנתי את החולשות של חלק מהשכלתי. והספרים שצוטטו שם - רשמתי את שמם והלכתי לספריות לחפש אותם.

זאת הייתה תקופה שלצימאון האינטלקטואלי שלי לא היה שובע. אני קראתי ללא הדרכה, כל מה שהיה נראה הכרחי לחיזוק ולגיבוש תפישתי. בסך הכול רציתי לבסס את הידע שלי בכל מה שקשור לעם היהודי, את כל מה שקשור ללאומיות, ועם הזמן הרחבתי את העניין לנושאים שדרשו הצעירים, אתם אני אפעל.

כעת אני רוצה לדבר על קיסין. הוא היה אישיות עשירה ומורכבת. הוא דיבר אנגלית במבטה גרמני מודגש וגם פורטוגלית במבטא כבד. הוא נולד בריקה, למד בגימנסיה בגרמניה, לימודים גבוהים באוניברסיטה באוקספורד ואת הדוקטוראט בשוודיה ובצרפת, באזור נורמנדי. הוא דיבר שפות רבות, כולל עברית. הוא היה בן למשפחה אריסטוקרטית יהודית מבעלי רכבות באזור הבלטי בעבר. משום מה, הוא עורר הרבה חילוקי דעות: היו שמועות עליו, וגם אחד השליחים מהארץ יצר תחושה שמדובר באיש של הכוללת הבריטית.

, הוא ידע המון, על ארץ ישראל. הוא ביקר בה פעמים רבות, הכיר חלק מהמנהיגות: הוא ונלֶטֶךְ איתן, שעתיד להיות מנכ"ל משרד החוץ, למדו ביחד באוקספורד והיו ידידים קרובים. במשך שנים הוא היה אדם קוטבי ממני, סביר להניח שלו הייתי בתנאים אחרים, הייתי מקנא בו ממש: קם בבוקר בשעה מוקדמת - בארבע, בחמש, בשלוש, שתיים, מתי שצריך - קם בקפיצה, מתלבש, מסתדר ומתיישב מיד אל מול שולחן העבודה.

ראיתי תבנית של אדם אחר, כאילו אנהנו שייכים לעולמות שונים. אומנם שנינו היינו אירופאים - אני נולדתי למשפחה בורגנית-זעירה בפולניה, והוא למשפחה אריסטוקרטית תרתי-משמע: גם במובן העושר: קפיטליסטים גדולים, וגם במובן הרוחני: אנשי תרבות.

הסדר שלו לא היה סדר היצוני, זה היה סדר פנימי. היה בו איזו קביעת סדר פנימי היררכי בהתנהגותו, בפעילותו, בעבודתו – והסדר, והדייקנות והפעלתנות המסודרת, והאנרגיה שקרנה ממנו אני ראיתי את ההבדל בחינוך, בין משפחה כזאת לעומת החינוך בבית. לא אגיד שאני מסמל משהו בסוג החינוך שלי. אבל הכול היה הפוך באישיותו. יכולתי למצוא אותו במצב הזה, בסדר הזה, במשמעת הפנימית הזאת בכל הזדמנות.

ולמדתי ממנו הרבה על הארץ, על הקיבוץ, על המושב ועל בעיות מהותיות של ארץ מדברית. הוא הביא חומר על יהודי צפון אפריקה, תימן, עירק, תחת השם הכוללני "היהודים האקזוטים". הוא הציג בפניי, תמונה אובייקטיבית, בלי אידאולוגיה, של מציאות מורכבת, בעיקר של משבר תרבותי, שימשך דורות.

גם ראיתיו את המציאות הפוליטית בין היישוב היהודי לבין הערבים, קלעה למלחמות שהתפרצו. בחוג שלו הבינו כבר את התפתחותה של הלאומית הערבית, והוא ביקר כבר אז את חולשת עמדת השומר הצעיר, שדגלה ברעיון של מדינה דו-לאומית. הוא אפשר ראייה כוללת ריאליסטית, מול סיפורים ששמענו, קראנו, ותמונות קרן הקיימת. זכור לי מקרא יוצא דופן שגיליתי עליו.

הוא הכין את המזוודה ויצא, ראיתי מהניירות שנפלו ממנו חתימה שהייתה מוכרת לי. הסתכלתי ואמרתי לעצמי: אלוהים, זה של וינסטון צ'רצ'יל! המכתב נשא סמל בריטי והיה כתוב בכתב יד. לא ידעתי אנגלית, וכמובן שלא התכוונתי לקרוא בהיעדרותו, נייר כלשהו משולחננו.

כשהגיע, אמרתי לו: "שמע, קיסין, אני טועה או שזו חתימתו של צ'רצ'יל?" "אני לא סקרן כל כך גדול, אבל ולהגיד שאני לא סקרן לגבי מכתב של צ'רצ'יל זה לא אמת"

והוא קרא לי פחות או יותר את מה שהיה כתוב: "my friend" - "אני מודה לך בשם הוד-מלכותו על התרומה הייחודית שלך בלחימה באירופה של כוחות הברית נגד הצורך הנאצי. התרומה שלך הייתה יוצאת דופן ואנחנו לא נשכח אותה. מיטב האיחולים, וינסטון צ'רצ'יל."

"מה הוא הסוד" שאלתי.

והוא אמר: "כן. עשיתי אומנם דוקטוראט בשבדיה, אבל המומחיות שלי הוא על אזור נורמנדי, והייתי חלק מהצוות שהכין את תוכנית פלישת בעלות הברית".

הוא סיים ועבר לדבר על דברים אחרים, כאילו הקריא לי איזה מכתב מבית הספר.

נדחפתי אל הניסיון שהיום קוראים לו: 'חיפוש אחר זהות'. ואת הדמויות האלה, של יהודים מודרניים, של גישה רחבה, לא שוביניסטית במובן של לאומנות צרה – ראיתי אותם כמודלים חיים.

שוחחתי איתם, שמעתי אותם ולהם הקשבתי, איתם החלפתי דעות, הם היו סוג היהודים שהתאימו למונדרנה, לריאה שלי של הדמות של היהודי החילוני המודרני

. אני לא יכול לומר שהם היו בשבילי מורי דרך, זו הגזמה. אחרי השיחות המעטות, הנוקבות והקשות עם הרשל מלינגאש, שעוררו אצלי את כל הרגשות והדאגה והצורך למלא את הריק הפנימי שלי, התרבותי ושל הזהות שלי – אף אחד מהם לא נהפך למורה דרך, ומצאתי את דרכי לבד בעזרת מה שכבר כתבתי. אני יכול להגיד שזיטלובסקי ודובנוב היו הרבה יותר קרובים אליי בזמנים ההם.

לא תמיד שליחי ארץ ישראל – והיו כאלה, טובים וחשובים – אבל הם לא תמיד הביאו את שהייתי זקוק לו.

דמויות האלו, עליהם דיברתי, היו חלק מהחניכה שלי לקראת פעילות ציבורית. מול הפרובינציאליות שלי, הם הציגו עולם תרבותי ורוחני קוטבי. אני חושב שמה שמשך אותי אליהם, היה האופק הרחב שלהם וראיית העולם, והחיים. הם דיברו על ריגה וברלין לונדון, שוודיה ונורמנדי. האופק הרחב, הראייה מעבר לשקטטל אבל העניין בהם לא היה בגיאוגרפיה אלא באופק התרבותי, בלאומיות ביהודית, ביהודים חילונים. הם היו חיים קוסמופוליטיים, יהדות שהייתה משולבת בתרבות אוניברסאלית; הייתה להם השכלה רחבה מאוד, ואני נמשכתי לסוג הזה של יהדות. אבל הם לא השפיעו עלי מבחינה אידאולוגית. למרות ההיפרדות מהקומוניזם, נעשיתי למעשה סוציאל-דמוקרט. עוד לא ידעתי להגדיר את זה, עוד לא הייתי קשור לסוציאליזם הישראלי וגם לא לקיבוץ, אבל ברור לי שהזדהיתי עם הלייבור הבריטי למרות שסגדתי לצ'רצ'יל. אני לא נרתעתי מהקשרים הללו למרות שהייתי בררני מאוד לקשר עם אנשים. אני לא יזמתי כמעט אף אחת מההיכרויות הללו, ואני מאושר שהם הופיעו בדרכי ותרמו תרומה שלא תסולא בפז בהתבגרותי האינטלקטואלית והרוחנית.

תחילת הפעולה הציונית

הייתי אדם בודד, לא השתייכתי לשום תנועה, אבל התחלתי לפגוש אנשים ביוזמתי. עוד לא היה זה תהליך של גיוס, הרי לא הייתי בטוח למי ולמה לגייס. כבר הכרתי לא מעט אנשים, במרכז הנוער היהודי של התקופה שפעלו למען ישראל.

כל פעולה נעשתה בפיקוח השלטונות במסווה של ארגון יהודי דתי, בהתאם לחוקים שנקבעו בימי "המדינה החדשה" (Estado Novo) של Vargas. אחרי המלחמה חודש הארגון הציוני שפעל בגיוס כספים למען ישראל באמצעות קרן היסוד, קרן קיימת, וקרנות שונות בחלקן סמויות או סודיות שעליהן פיקחו שליחים ישראלים, תחת המטריה של ארגונים יהודים רשמיים.

המשכתי להתפרנס מן העבודה הפקידותית בקרן היסוד, אבל בתפקיד זוטר ולא הייתי מודע באופיין והשיבותן של הקרנות. יכולתי להיות בצניעות, אכלתי במסעדות זולות בסביבה, והצרכים שלי היו מועטים.

החיים שלי עוד לא היו מגובשים. התחלתי להרצות, וסוג השומעים חייב אותי להרחיב את תחום הנושאים: "ציונות ולאומיות יהודית", "סוציאליזם וציונות סוציאליסטית", "השואה ואנטישמיות מודרנית", "תנועות הנוער וחלוקתם המפלגתית", "הקונפליקט בין יהודים וערבים בארץ ישראל".

דברתי בחוגי בית, בארגונים, בבתי כנסת, בבתים פרטים, באירועים ציבוריים, וככל שדיברתי גדל והתרחב הבנתי על תכליתיות של המעשה. הבנתי את הדואליות שלו, אני לא רק מדבר, אני גם שומע, אני מקשיב למגוון רחב של דעות.

ה"הייד פארק", עם אנשי בית העם (A casa do povo).

מידי לילה ניהלתי ויכוחים באחת הפינות ברחובות השכונה היהודית (Bom Retiro), עם קבוצה חשובה של סטודנטים ואנשי אומנות יהודית, ביניהם הצייר שהתפרסם מאוחר יותר, ברקו אודלר, ורובם תחת המסווה של מרכז תרבות בית העם (A casa do povo), הם היו חברים במפלגה הקומוניסטית או אהדיה ותומכיה.

מטרת הדיונים היה להשפיע על דעת הקהל של הקהילה, אבל בעיקר דעתו של הנוער, הנושאים היו על בעיות השואה וגורמיה, גורלו של העם היהודי אחריו, המאבק בא"י, השפעתה של רוסיה, המעצמה הגדולה החדשה, הקומוניזם כפתרון אוניברסאלי לבעיות היהדות והיהודים, והיחס אל הפוליטיקה מקומית.

הם הנציגים של הקומוניסטי, למעשה ירשו את הקו של ה"בונד" האירופאי, העתיד של היהודים יקבל את פתרונו בכל מקום, ע"י, המאבק של העובדים והכוחות "הפרוגרסיביים", "כוחות המחר". הם דחו את המאבק בא"י בהנחה שכוחות האימפריאליזם הבריטי והאמריקאי לא יתנו לסיים את העידן הקולוניאליסטי-האימפריאליסטי.

ההסכם בין ווארגאס לפרסטאס, איפשר למפלגה לפעול באמצעות, "ארגוני חזית", מרכזים דמוקראטיים, ואחרים. כמוכן הדגש היה על הגבורה של הצבא האדום, ההקרבה של העם הרוסי, ניכסו אל עצמם גם את המאבק הפארטיזאנים היהודים.

עמדתנו ביססנו אותה על השואה כביטוי של האנטישמיות האימננטית, בכל תרבות אירופה, אחרי אלף שנות יהודים בה. על הניסיון להציל את שיערית הפליטה, שלא נתאפשר באף מקום בעולם, מלבד א"י. הזכרנו להם את הפאקט ריבנטרופ מולוטוב שבה רוסיה, תרמה לכיבושה של פולין ואפשרה בדיעבד בניית המכונה הבלתי נתפסת של רצח, עמנו.

הערכנו את נפילתה, של בריטניה ושמןו דגש על האפשרות ריאלית של הקמת בית יהודי בא"י. למדנו בוויכוחים אלה, את החשיבות של אמצעי המאבק, חשיבותה של הרטוריקה. בקיאותי בכתובים הקומוניסטיים והיכולת להשתמש נגדם באמצעות הרטוריקה והסלוגאנים שלהם עצמם, הגביר את האמינות של עמדותיי

. ניתחתי לעצמי אחרי כל דיון את הפגמים והחולשות של עמדותיי, והשתדלתי במשך השבוע למצוא את התשובות, ולהגביר את ידיעתי.

לא נדלקתי באמונות סקטוריאליות, למדתי מוקדם את היחסיות של דעותיי. לויכוחים באו נערים רבים, אבל הדגש והעיקר היו השיחות האישיות שלמדתי לנהל עם אנשים, נערים, שבהן למדתי לא רק להקשיב לדברים שנאמרו אלא גם לקלוט את הנפש, לנסות להבין אותו, לנסות להעריך אותו, ולא רק לנסות לשכנע אותו.

הביטוי proselitismo, דתי במקורו, שנעשה יותר מאוחר כה שגור בתנועה, לא מבטא את רוח התהליך. הכוונה הייתה לקיים דו-שיח אינטלקטואלי, שבו שני אנשים משתדלים להבין זה את זה, לפני שמנסים לשכנע זה את זה. היה חשוב ליצור אווירה שתתבסס על אמון הדדי שתאפשר שיחות מעמיקות

לטווח ארוך. לא מן הנמנע שייוצרו יחסי ידידות ושיתוף פעולה פורה. הדיונים ובעיקר השיחות האישיות ביססו תפיסותי, אותן גיבשתי בעזרת קבוצה גדולה של שליחים שבאו מן הארץ או אחרים שבאו מארה"ב.

המצב בארץ החריף לקראת מלחמת העצמאות והדליק את יהודי התפוצות ואותנו, ונעשה כלל-יהודי. לאט-לאט אימצתי את העמדות של מנהיגי היישוב שהכרתי אותם דרך השליחים הישראלים. אחרי זה הגיעו שליחים של תנועות הנוער המאורגנות: השומר הצעיר, בית"ר, הנוער הציוני ודרור. הדיונים, ההתלבטויות, השיחות והגיבוש הפנימי כיוונו לקראת חברות בתנועה ציונית.

עוד לא ידעתי מושגים של חלוציות, הגשמה חלוצית, עלייה לארץ, או הצטרפות לקיבוץ, או אפילו הצטרפות אישית לתנועת נוער. כל זה עדיין לא התגבש למסכת רעיונית קוהרנטית.

המצמיאות המשתנה, המאבק המזוין כבר עמד בפתח, על ההעפלה, להעלות את שארית הפליטה. חלק גדול מהדברים למדתי בתקופה ההיא – על היישובים היהודיים, על הלוחמים, ועל 'ההגנה' ועל 'הפלמ"ח', ועל מנהיגות היישוב, בעיקר בן גוריון. התזה שלי הייתה, שהיישוב המאורגן בארץ ישראל לוחם על חייו, הנחתי הנחה בסיסית שאם הערבים יצליחו במלחמתם, הם ישמידו את היישוב היהודי, ומה יישאר? והתחלתי לפתח את הדברים שאחר כך אתעמק בהם, על הציוויליזציה היהודית, שהרי אנחנו חלק מן העולם המודרני; אנחנו מאורגנים ורמת ההשכלה גבוהה יותר, הלכידות החברתית והמשטר הדמוקרטי ומנהיגות מוצלחת, והיכולת, לא רק בגלל ה'אין ברירה', אלא בגלל התרבות, ההשכלה, האופי המודרני, היכולת של שימוש באמצעים שונים - עוד לא השתמשתי במושגים של 'לוגיסטיקה' או 'תורת המלחמה'. לפי דעתי אז, אנחנו גם נצליח לסלק משם את האימפריה הבריטית – היא כבר התחילה להתפורר בכל העולם.

ההצעה האמריקנית להביא לישראל 100,000 אנשים מאירופה. החשיבות לא הייתה רק במספרים, אלא בפילוג שבין אמריקה לאנגליה, ובאמריקה כבר החלה ההשפעה של חלק מהמנהיגים היהודים הגדולים כמו סטפן ונייס והרב הילל סילבר.

השתלבותי בפעילות הציבורית

היכוח עם השומר הצעיר ב Rio de Janeiro

נ קיבלתי הזמנה לפגוש את נתן. ביסטריצקי²³. הוא היה השליח המרכזי בברזיל, נואם בהסד, מלהיב המונים, לרוב נאם באידיש, ושלט גם בספרדית. הוא היה בחברת שליח אחר ששמו הלפרין, שליח הקרן הקיימת. סיפר שהוא חבר ההנהגה העולמית של השומר הצעיר, איש מפ"ם והציג את חברו כאיש מפא"י. הם ביקשו ממני שאבוא איתם למפגש בן שלושה ימים, לסופשבוע, ל Rio de Janeiro לבירור רעיוני מעמיק ונוקב על סוציאליזם וציונות. שם הייתה ההנהגה הארצית של התנועה, והם היו ידועים ככול

²³ נתן ביסטריצקי

הארץ ברמתם והשכלתם, חלק חשוב מהם כבר היו סטודנטים באוניברסיטאות. זאת הייתה במפורש קבוצת אליטה.

לא ידעתי שבתנועת השומר הצעיר שליח יכול לקבל החלטה בשם ההנהגה העולמית. דיברנו בינינו בגילוי לב. אמרתי להם: "רבותיי, אני לא יודע איך האנשים בריו יקבלו אותי, הרי אני לא חבר השומר הצעיר. מלבד זאת אין לי את הידע בציונות סוציאליסטית, כדי לקיים דיון ברמה זאת."

התגובה שלהם הפתיעה אותי, התברר שהם ידעו על ה'קייז-פארק' ועל הפולמוס שאני מנהל עם חברים ידועים של מנהיגות ה A casa do povo שביניהם לא מעט סטודנטים בכיתות הגבוהות, והוסיפו שהם דיברו עם מנהיגי הקהילה ולא היו בכלל חילוקי דעות על כך שאני האדם המתאים, לנהל שם את הדיון.

במשך יומיים, ניהלתי את עיקר המאבק. אי אפשר היה להסתיר ממני את הפראזיולוגיה של המפלגה הקומוניסטית או את דרך החשיבה שלה וגם לא את מדיניות הקומוניסטרן²⁴, שבינתיים שינה את שמו לקומוניפורם²⁵. בהשוואה אליהם הייתי מצוי בידע ראוי על יחסם לבעיה הלאומית, ולמרות חרדותיי, הם לא ידעו יותר ממני על הציונות הסוציאליסטית. היות ולא נכנסנו באופן ספציפי לבעיות של המפלגות הישראליות, יכולתי להתמודד היטב.

מטרתי הייתה לנסות להציל את האנשים המצוינים האלה לציונות ולא למסור אותם במתנה למפלגה הקומוניסטית, התייחסתי אליהם בכבוד ובאמפטיה. לקראת סיכום אמרתי: "חברים, אני חושש שחלק מכם נמצאים על הגבול הדק שבין ציונות וקומוניזם, אולי עוד אין בתוכם תא מאורגן של המפלגה, או חברות אישית בה. ברעיונות שהשמעתם אין דגש על הבעיה הלאומית היהודית, ואני חרד גם על שבמשך דיון ממצא כזה, לא שמעתי מילה על ההולוקאוסט, המילה שואה עוד לא הייתה בשימוש נרחב, ואתם דואגים יותר לבעיות בעולם הקולוניאלי, מאשר על הבעיות הגורליות של העם היהודי ועל גורל המאבק האנטי קולוניאלי שמנהל היישוב בארץ ישראל נגד בריטניה. מה שמקשר בינינו חשוב יותר מאשר המפריד. למרות שאינני עוד רשום בשום תנועת נוער, אבל העובדה שאינני רשום בתנועתכם, מטיל עלי מגבלות רבות ואני חושב שבהמשך הדיון אני לא יכול להשתתף".

נסעתי מיד לסאן פאולו, וכאשר ביסטריצקי חזר, הוא הודה לי על השתתפותי, הצטער על עזיבתי, למרות שהוא העריך את הדרך בה נהגתי, וסיפר לי שהוויכוח בהמשך היה חריף, ובהתייעצויות שהוא קיים עם יעקוב חזן, בשם ההנהגה העולמית הוא החליט בסוף להוציא את הקן הזה מן התנועה.

אני חשבתי הרבה מאד על הנושא והגעתי למסקנה שהוא טעה, כדי לגייס קבוצה ברמה כזאת בברזיל היה צריך שנים, לבריסטריצקי לא היה זמן מספיק להקדיש להם, ולא היה בשומר הצעיר שליח בעל רמה, שיכול היה להמשיך לטפל במשבר.

²⁴ קומוניסטרן

²⁵ קמיניפורם

הכנסים של "דרור".

הסקתי מן המפגש הזה שפעולה ציונית בכלל ובברזיל בפרט לא ניתן לעשות כ"זאב בודד", הלוא זה מה שהייתי.

בזמן קצר קיבלתי הזמנה להשתתף בכנס הארצי של 'דרור', ההנהגה שלה הייתה בפורטו אלגרה, וצריך היה לנסוע לשם, בדרך לוועידה הדרום-אמריקאית של התנועה. ידעתי מעט על התנועה, אבל החברים חשבו שאני קשור אליה מבחינה רעיונית והסתכנו לשלוח אותי בשמם.

נסעו רבקה אָרְבּוֹךְ ואני. בעתיד היא תשמש כפרופסור באוניברסיטת סאן פאולו ותעמוד בראש הקתדרה שהיא הקימה בלימודי יהדות ושפה עברית.

בראש התנועה היו אנשים משכילים ומוכשרים, אפרים בריה²⁶ ומשה ובטי קרש

הכנס נפתח, דו"ח המזכיר ²⁷ , איזה קשרים הוא יצר, עם איזה שליחים הוא דיבר וכולי. כך זה נמשך עד שסבלנותי פקעה: "אולי נציע סדר היום של הדיון ונגבש גם את עמדותינו לקראת הפגישה של התנועה לאטינו- אמריקאית בבואנוס-אירס,?". הדיון מסביב הצעה טריוויאלית, נמשכה זמן והידרדרה לדיון מתות, ועצבני. קיבלו את הצעתי לסדר היום כביטוי של חוסר אימון ליושב הראש.

הנושא שהם הציעו היה על השפה שבה ישתמשו בתנועה, אידיש או עברית או שתיהן.

בלי לחזות לאיזה שדה מוקשים אני דורך הסברתי שאמנם אידיש היא שפת אם שלי, אבל השואה שינתה את המציאות ולא רק הגאוגרפיה של היהודים, ולמרות שדעתי, העם בא"י ידבר עברית שאותה אנו לרוב לא יודעים, עם החניך צריך לדבר בשפה שהוא מבין, פורטוגלית. שומו שמיים, שם ישב המורה בריה מנהל בית ספר היהודי, והוא שפך עלי על ברותי של אלף שנות יהודים באירופה. גם בסעיף הזה אני הופעתי כהווילאן של ההצגה.

בסעיף הבא, הכנס בבואנוס אירס, דווקא כן ידעתי את המיפוי של שדה המוקשים. בה ראו את מרכזה של התנועה הדרום אמריקאית, שם היו המנהיגים שלה, שם פורסמו בספרדית מיטב החומר הרעיוני ובעיקר הידיעות על הנעשה בתנועת הפועלים בארץ. בסיכום, שם הם ראו את המודל שראוי לחיקוי או ללמידה.

הייתי ער לעובדה שחברים מושפעים מן המודל הארגוני, שבו עומדים בראש התנועה מנהיגים חשובים שהגיעו מפולין ובנו את התנועה לפי המודל של תנועת האם. ארגונינה היא קהילה גדולה ועשירה בתרבות יהודית, בבית ספר יהודים. הם חיים בתחושה שהם ההמשך הטבעי של אירופה, גם כך חושבים, או חשבו בארה"ב.

אנחנו חיים בברזיל, יישוב יהודי קטן ועני, לא הגיעו לכאן מנהיגים בולטים והקהילות קטנות ודלות לרוב, בבתי ספר היהודים לומד אחוז קטן של הצעירים, ובחלק הולך וגדל של הבתים שפת השיחה היא כבר פורטוגלית.

²⁶ אפרים בריה

התחושה של הצעירים היא שהם לא שונים מן הצעירים הבריהם. שהם רוצים להיות כמו כל האחרים ולא רוצים להתבלט בשונותם.

על כל הנושא של אופייה של התנועה בברזיל, לא חשבתי לנכון להתפלמס על בסיס מחשבותיי ההיוליות, עוד אגבש אותן לאורך הדרך. חשבתי שהביקור בארגנטינה יאפשר לי התבוננות ביקורתית, כדי ללמוד את הנושא.

ההלם של ארגנטינה ותוצאותיו

הכנס הלאטינו אמריקאי אורגן ע"י הלשכה היושבת בב.א., היא למעשה קרה את הכנס, בעקבות הפילוג של מפא"י ואחרי כן של התנועה הקיבוצית. אחרי האסון באירופה, והיסולן של כל התנועות הנוער החלוציות, בלטה קיומו של כל היבשת הזאת, ומה שנשאר בעולם. כל זה לא ידעתי לפני הכנס. אותי יחד עם רבקה אברבאך, שלחו החברים המרכזים של סן פאולו, כנציגים של דרום בברזיל לכינוס של דרום הקונטיננטאלי. רבקה כבר הייתה בתנועה, ואותי שלחו במעשה של גיוס, אחרי שנודע, על הופעותיי מול ההנהגה של השומר הצעיר בריו. היות ושם הוצגתי את עצמי במפורש כלא תנועתם, הם הניחו שאני בדרך אליהם. החברים שבאו להציע לי את הנסיעה הסברתי ברורות שאני בתהליך התלבטות ואני לא יכול להתחייב מתי, או אם בכלל אגיע לתנועתם. בתנאים האלה חשבתי, והתכוננתי, להמשיך את "תהליך החניכה" שלי.

כשהגעתי לשם, מצאתי עולם אחר לגמרי.

המנהיגות המקומית הייתה קבוצה מאוד טובה, היו בה כמה אנשים חשובים, אבל האישיות הדומיננטית היה משה קוסטרנינסקי (קיטרון)²⁷, איש מבוגר מאתנו בהרבה. ולצידו היה אינטלקטואל ומורה חשוב, יצחק הרכבי, בעתיד יהיה שגריר ישראל במדינות אמל"ט, גם הוא היה מבוגר מאתנו בהרבה, וגם לו כמו לקיטרון, שורשיהם באירופה.

כמו בברזיל, גם שם התחילו בברכות, דיווחים וכו', אבל היה ברור שאי אפשר לברוח מהוויכוח הרעיוני, שנהפך מיד לויכוח פוליטי שמרכזו הפילוג במפא"י בארץ.

בכנס היו שתי קבוצות מאורגנות: קבוצה של הארגנטינאים, ההנהגה של התנועה באמריקה הלטינית, ביניהם אנשים מוכשרים מאד ושברובם יעלו ארצה וייסדו את קיבוץ מפלסים, וקבוצה קטנה של אנשים מוכשרים מאד מצ'ילה, רק חלק קטן ממנה יעלה ארצה.

כבר בתחילת הויכוח הותקפתי אלם ולא פתחתי את פי במשך כל שבוע שנמשכה שהותי בכנס. גם לא ידעתי את החומר עליו נערך הויכוח, שתוך זמן קצר נהפך לפולמוס חריף, עם שימוש במילות גסות בספרדית, שפה שלא הייתי רגיל לה. בהריפים שבפולמוסיי לעולם שמרתי על כבוד היריב. היה ממש קרב מילים וציטטות, של ברל כצנלסון, טבנקין, מאיר יערי, יגאל אלון, ובן גוריון, וכמובן, דו קרב בין הקבוצות שלא בחלו בשום תרגיל כדי לפגוע איש ברעהו.

לא הבנתי את המניעים האידיאולוגיים, שמאחורי כל המלל הפוליטי.

²⁷ משה קוסטרנינסקי (קיטרון). לציון את ספר הביוגרפיה שלו בהוצאת כרמל אם איני טועה.

לא הבנתי את עיקר הנושא, כיצד ויכוח שהתנהל בין המפלגות בהסתדרות בארץ ישראל, ביישוב קטן, דל משאבים ובשעת סכנה קיומיות, מרשה לעצמו להידרדר, למאבק פלגני.

במה אנחנו עוסקים? אנחנו נמצאים בדרום אמריקה, התנועות שלנו בתהליך של התהוות, והפילוג הזה על נושאים שלא שייכים לעצם הקיום יפגע בקיום עצמו.

עוד לא היה שום דיון על אופייה של התנועה, שום דיון על האמצעים החינוכיים בהם צריך להשתמש בהתמודדות מול הנוער שצומח בה.

אלה היו ויכוחים של ארגון נוער מפלגתי ולא של תנועת נוער חינוכית, שהייתה להתרחק מפוליטיקה, ולהרחיק אותה ממנה.

סוג של מצב אלם קרה לי לא פעם, תמיד היה מלווה בעימות עם רעיון או מעשה שנגד את עמדותי או את מחשבותי, ולרוב הייתי זקוק להתרחק, לשחות או ללכת כמה שעות טובות, ולהשוב עד שאמצא פתרון הולם.

אבל שתיקתי בכנס בארגנטינה, קיבלה פירוש פוליטי, כאילו פחדתי להתמודד נגד ה"כוכבים" של שתי התנועות, או גרוע מזה, כאילו אני מסתיר את זהותי הפוליטית, התפרש שאני שייך למעשה לזרם הרדיקלי, לאהדות העבודה, ומתנגד לעמדה הראשית, זאת של מפא"י.

בכל הנושאים שעל סדר היום לא התקיים שום דיון מהותי, רק התפלמסו, ושני הצדדים רצו בריצת עמוק לקראת פילוג בתנועות.

לחולי הזה לא נתנו הכשר בתנועתנו (בברזיל, והיא לא השתתפה בשום פילוג שפגע במפלגות בארץ) השתתפתי גם בפורומים סגורים של הלשכה הדרום אמריקנית. זו הייתה חבורה ארגנטינאית, אנשים מוכשרים כשלעצמם, כמה מהם מבריקים ונואמים בחסד, אולם הדיון היה עקר. כל אחד שיחק את חכמולוג בעיני עצמו, לא הייתה התייחסות רצינית לבעיות המרכזיות שעמדו על סדר יומה של התנועה באמריקה הלטינית.

עברתי את הוועידה, בלי לפתוח את הפה. רבקה לעומתי, התוודע לאנשים ושוהח עם רבים, והם שאלו אותה: "מה השתקן הזה עושה?". גם לה כמוכן לא הייתה תשובה מתאימה, הרי למעשה הכרנו זה את זה זמן מועט. גם הוועידה הזאת הייתה חלק ממשבר רוחני בו התחבטתי ודנתי בשאלות שבעתיד הקרוב אתן את תשובתי עליהן, בתהליך הבניה החדש של תנועתנו בברזיל.

לפני חזרתנו, קרה לי קוסטרנסקי לשיחה. הוא לא שאל אותי מה אני חושב, אלא אמר לי מה עלי לעשות, מה עלינו לעשות, והעיקר להיכנס לתלם, שפירושו הפוליטי היה לא לסטות ממפא"י. בגמר הכנס הלכתי לכל המוסדות החשובים ואספתי לי קרוב ל-13 ק"ג של חומר, שלטיסתי שילמתי כסף מכיסי, אבל הוא היה שווה כל גרוש.

פתחתי במשך הטיסה שתי חוברות: אחד של ברל פצנלסון על "הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי", ושני מאמרים פולמוסים של בן גוריון. שתיהן בספרדית, והתברר לי לרווחתי שהתורה כולה שכולם השתמשו במשך כל הכנס, נמצאת מילה במילה בשתי החוברות. הסתבר לי בדיעבד שעל-מנת להשתתף בכנס כזה, להבין אותו ולקחת חלק בו, מספיק היה לקרוא את שתי החוברות הללו.

בשני הכנסים (בפורטו אלגרה ובבואנוס איירס) לא מצאתי את התשובות המצופות לגיבוש של תנועת נוער יהודית, חינוכית, חלוצית ומגשימה בברזיל. מבחינתי הכנסים היה חלק בתהליך החניכה שלי, תהליך שלא הבנתי אותו ככזה מתחילה. אלא את מלא משמעותו יכולתי לסכם בדיעבד.

עיקרי תפיסתי את דרכה של התנועה

רבקה ואני מסרנו דוח על הכנסים לחברנו מדרור. אני נמנעתי מלגלות הביקורת הנוקבת שהייתה לי כלפי שניהם, רבקה סיפרה על השיחות המעניינות עם מספר חברים מרכזים בכנס, גם מארגנטינה וגם מצ'ילה.

אני חזרתי לעבודתי בסאן פאולו, פיגרתו מאד. המגבית השנתית התקרבה, והייתי חייב להקדיש זמן רב למלא את החסר.

השעות הפנויות המעטות הקדשתי לקרא את החומר שהבאתי, שעזר למלא חללים בידיעותיי, על מצב הקהילות היהודיות ביבשת, מעט על יהודי ארה"ב, והרבה על השואה ועל שארית הפליטה, ולא מעט על המצב החברתי בא"י.

אבל היה שהגיע הזמן לקבל החלטה לאיזה תנועה להצטרף, למרות שכבר הבנתי במלאו את החשיבות של התהליך של התלבטויות שעובר עלי, תהליך של התבגרות נפשית, ושל גיבוש רעיוני, היה מונח בתודעתי, הבנת הסכנה של העדר מחויבות לפעולה.

החברים שמעו ממני לאווים ברורים, על שתי התנועות שלא באים בחשבון להצטרפותי אליהן, לשומר הצעיר, בגלל קריצתם "לעולם המחר", שפירושו הזדהות אפילו חלקית עם המדיניות של ברה"מ, ובית"ר בגלל האופי השוביניסטי, של תפיסתם את פתרון הבעיות הקיימות בין ישראל העתידה לשכנותיה עכשיו הגיע הזמן לקבל החלטה סופית בנוגע לדרור, שישביר את הסתייגויותי לאופי האקטואלי של התנועה, שהיה למעשה מועדון אינטלקטואלי, אמנם יהודי וציוני, בעל איכות גבוה של חבריו, אבל ללא מחויבות לעליה ולהתיישבות. "דרור" עוד לא הייתה בתודעה של חבריה, תנועה חינוכית מגשימה.

ההתלבטויות שלי לא היו מופשטות, אבל נתנו רק פתרונות חלקים.

חשבתי שיש לגבש תנועה שתתאים את עצמה לאופי של הנוער שצמח בעולם החדש, ולהשתחרר מן המודלים שהביאו שליחים או שהדריכו אנשים שהגיעו מפולין או מארצות אחרות לפני השואה, מודלים שהיו מושרשים בהוויות של התנועות האירופיות. לנוער היהודי בברזיל יש מאפיינים ספציפיים, וצריך למצוא את הדרכים המתאימות. אנחנו חיים כאן בתרבות אחרת, אולי אפשר לומר ציביליזציה אחרת, החינוך, המגע עם האנשים, שכננו, ידידנו, חברינו לכיתות, הם עולם אחר, מדברים שפה אחרת, אנחנו לא רק מנסים להדמות אליהם, אנחנו מנסים להשתלב, כדי לא להיות אדם זר, לעיתים אנחנו עוברים את הגבול של הקרבה, ולמעשה נהפכים לגואים לכול דבר. תהליך ההתבוללות בחברה בהתהוות, בתהליך של הגירה רב לאומית, ורב תרבותית, נעשתה כמעט באופן בלתי מודע.

דרוש ולהתאים את התנועה לאידאולוגיקרזיה של הנוער היהודי הברזילאי, בתנאים ההיסטוריים והתרבותיים שהוא נמצא

עוד לא גיבשתי את הדרך לגייס נערים כישרוניים שיהוו את השכבה הבוגרת, ז.א. הנהגה העתידה של התנועה; לגבש את תפיסת ה"קיבוץ", שבו ראיתי במהותו צורת חיים, אבל גם כאמצעי חשוב בתהליך הגיוס. לגבש את חובת העלייה של החניך הבוגר, ושל השכבה הבוגרת, אבל בתהליך מסודר שיבטיח את המשכה של התנועה. כבר אז היה לי חשש פנימי על הדילמה: גורל התנועה מול לימודים אוניברסיטאיים. חשתי הקושי לנסח את המכלול, ולא רק את הבעיות כשלעצמן.

בינתיים קרה אירוע בלתי צפוי שדחה את השתלבותי האקטיבית בתנועה.

בדרך לקונגרס הציוני בארץ, הגיע לסאן פאולו משה קוסטרונסקי, מנהיג מפא"י וגם האיש שעמד מאחורי התנועה בארגנטינה. הוא קיים פגישה עם הקבוצה המרכזית בתנועה והציע להרחיק אותי ממנה משום שסבר שאני אישיות שלילית. אבל אחרי ששמעתי מפיו של ראובן פיקמן, מזכיר התנועה, את תוכן השיחה, ובה הסביר שלא עולה על דעתם לבצע את זה, אבל בתשובה על שאלתי הבינותי שהם לא התנגדו לו, החלטתי להקל עליהם ולהתרחק.

את הפגישה עם אבי על-מנת להודיע לו סופית שאני בדרך להגשמה, ופירוש לעזוב את הלימודים כאן בברזיל לא ניתן לדחות יותר ולכן נסעתי הביתה לסאנטוס. שנינו התאמצנו לשמור על רוח טובה, אבל הפגישה הייתה נוקבת, משום שהרגשנו שנינו שהיא תפגע קשה ביחסנו. לא היו לי הרבה מה לחדש מלבד לבטא בכל רם מחשבה שלראשונה ביטאתי גם לעצמי, "אבא אני חושב שאני בדרך לפלסטינה". אין טעם לחזור על מה שנאמר בין שנינו, שבמרכז עמדה המילה "עסקן", מילת גנאי שמפיו פירושה איש החיי על השבון הציבור. הפגישה השאירה בשנינו טעם רע, את התוצאות אלמד בעתיד.

ללא הודעה מוקדמת, הגיע למשרד בו עבדתי, אריה אתרוג²⁸ מ Rio de Janeiro. אריה היה איש נאים הליכות, חכם ומשכיל, וכל מגע אתו השאיר תמיד רוח טובה. הוא סיפר בקצרה שהגיע במיוחד לשוחח איתי, על דעת החברים מריו כדי לברר מספר נושאים על עתיד התנועה. תוך כדי שיחה ניסחנו את ההצעות לכינוס הארצי השני של התנועה, אחרי הראשון שהתקיים ב Porto Alegre. במרכז עמדה שאלת הקמת ההכשרה החלוצית בברזיל. הבעתי את דעתי שבבחינת התנועה זה מוקדם, משום התנועה עוד לא הקימה רזרבות לשכבה הבוגרת להנהגתה בעתיד. לעומתי הוא הסביר שחברים חשובים גם בריו וגם בפורטו אלגרה, הגיעו להרגשה שזמנם בשל. ושלותיקים מייסדי התנועה זה מתחיל להיות מאוחר, הם לא רואים מקום להמשיך לפעול בתנועה, חלקם כבר נשואים ויש חשש שאם לא יעלו בזמן הם עלולים לדחות את העלייה ולהיכשל בדרך.

²⁸ אריה אתרוג

היו שתי קריאות הזעקה באותו הזמן ממש, שסימנו לי שהזמן לפעול לחידוש התנועה דוחק; הדרישה להקמת ההכשרה עכשיו, וההחלטה של חברי דרור בארגונינה ושל השומר הצעיר מברזיל לעלות ארצה ולהתנדב לקראת מלחמת הקוממיות.

החלטתי להתמודד עם השאלות האלה עכשיו, משום שראיתי בכל אחד מהן פגיעה חמורה בסיכוי להקים תנועת נוער חינוכית, עם שכבות מגובשות של ממושיכים, שיבטיחו המשך קיומה של התנועה כאשר הבוגרים עולים ארצה.

בברזיל היה שליח בכיר, נציג הישוב בארץ, יוסף קרלנבוים (אלמוגי)²⁹, והחלטתי להיוועץ בו. הסברתי את עמדתי על חוסר מוכנות של התנועה להתפרק ממעט הבוגרים הקיימים בה, והעמדתי בפניו את הדילמה. כעבור כמה ימים אמר: "דיברתי עם הארץ, גורל הבחורים שמגיעים לקיבוצים הוא לעבוד במקום אנשי הפלמ"ח שמגויסים למלחמה, והמנהיגים מן היישוב כאן, הסבירו לי מי אתה, ודעתם היא, שאם מוצאים אותך עכשיו, התנועה תתפרק." שאלתי את דעתו שלו, והוא ענה ישר ובלי התחמקויות: "אם אני צריך להחליט, אז אתה נשאר, אבל תדע לך שהזמן דוחק."

הדברים בארץ קרו כפי שאמר, אנשי ארגונינה נשארו בגבת, ואנשי השומר הצעיר בנגבה, איש מהם לא גויס.

השבתי ושלא תק אופייה של התנועה, אופיו של החניך, גיבושה של שיכבה בוגרת, שלמצב הנוכחי חייבת לבוא מחוץ לתנועה, ראייתי בפעולת הגיוס את המאמץ העיקרי.

המצא הרעיוני של התנועה עדיין לא גובש ונוסך, אבל הבינותי שהוא חייב להיות משולב בתהליך גיוס של השכבה הבוגרת. אם נצליח לגייס את המוכשרים של בני נוער, בתהליך גיוסם, נגבש יחד איתם את עיקרי הדברים

בתפיסתי התגבשה המהשבה שהאידיאולוגיה, משמשת לאדם ולאיש ציבור כמצפן המכוון את דרכו, ולא "כשולחן ארוך", או כ Vade Mecum המורא ומכוון כל צעדי חיו. אין כדור בדולח שמראה את דרכי העתיד, את האסונות הטבע, המלחמות, ההתפתחות הטכנולוגית, אלה המצבים שגורמים למצב האנושי להיות במצב מהותי של חוסר ודאות, וההבחנה בין מדינאי בשל לבין אופורטוניסט סתם, היא שאחד משתמש "במצפן", והשני לא.

עיקרי הרעיונות שהתגבשה אצלי בתהליך כאוב ומסובך של ה"הניכה", הייתה המאבק נגד תהליך ההתבוללות שכבר פשע בנוער היהודי. הכלי שהייתי אמון לו היא הבסיס הלאומי של היהדות, הרעיון של ציביליזציה יהודית למדתי אותו הרבה יותר מאוחר. מתחילה ראיתי את אבית הספר היהודי, את בית הכנסת, את בית היהודי, ואת המטען של תרבות היהודית, אותו לא הכרתי, כבסיס התנועה.

השואה שסימלה את הטרגדיה היהודית, וסיימה אלף שנות חיים באירופה, הביא אותי לדיון של האנטישמיות האימננטית לציביליזציה מערבית, אבל לא ראיתי בה כלי חינוכי. בתהליכי ההתבוללות, החניך רואה את היופי של החברה הסובבת אותו ולא את שלילתה.

²⁹ יוסף קרלנבוים (אלמוגי)

השואה הביא אותי אל הציונות, הרי המציאות הטרגית של שעירית הפליטה, לימדה את השיעור הבלתי נשכח, שלא היה להם מקום מפלט מלבד לפלסטינה.

את אופי של החברה היישובית, חברת עובדים, הקיבוץ היו ללא ספק כלים מתאימים, לענות על השאלות הסוציאליסטיות שרווחו, בעולם שאחרי מלחמת העולם השנייה, ועמד מול הקומוניזם, אותו דחיתי בחיפושיי.

קיבלתי את התפיסה של בן גוריון, של החלוקה, שקבע את הוויכוח על גבולותיה של ארץ ישראל, ששונו כבר במלחמת העצמאות.

הכינוס השני של התנועה החליט על ה"הכשרה", שהתקיימה כול עוד נראתה רלוונטית לצורכי התנועה.

ידעתי בפנימיותי שמעבר למושגים הבסיסיים של תפיסת עולם כללית, רק ההתבגרות, ההבשלה הנפשית, ההשכלה, ותכונות מולדות, מאפשרים לאדם להעריך את המכלול. אולי להעריך נכונה את שאילות הדור. אחרי המשבר בעקבות השואה, אסור לאדם לשחק את מכוון הגורל. היא מחקה ביעף את בטחון העם היהודי בגורלו הגלוי ושמה את כל מעינה על הניסיון של הריבונות הממלכתית.

בתפיסה הרלאטיביסטית הזאת, התרכזתי לנסח באופן תמציתי את הצעד המרכזי בשנוי אופייה של התנועה, אותה אני דמיינתי, ובצעדים המיידים שהיה צריך לנקוט.

לתנועה היו כבר סניפים בכל הארץ, ובראשם עמדו קבוצות של חברים בעלי יכולת ושעור קומה ראויים. לא באתי להמציא את הגלגל, אלא לנקוט בצעדים שיתאימו אותה למציאות בה חיינו ולאופיו של הנוער שאותו רצינו לגייס.

הדבר הראשון והעיקרי היה להקים שכבה בוגרת, ולהשקיע בה את המאמץ העיקרי. רוב הנוער נמצא בתהליך בלתי מודע של התבוללות, ורק חלק קטן ממנו לומד בבתי ספר יהודי, ולא רבים נמצאים בסביבה יהודית מחנכת, בבית ובסביבה. נצטרך להגיע אליהם על בסיס של רעיון הלאומיות היהודית, משום שמה שהם מרגישים בבית הוא למעשה פולקלור, ורק בבתי הספר הדתיים מקיימים מנהגים יהודים מקודשים לאורך הדורות.

במצב הזה, אנו חייבים להתמודד עם בעיות אינטלקטואליות בעיקרן, רק נוער מושקל לומדי אוניברסיטאות או מועמדים לכך, מסוגלים לקלוט את משברי הדור ולהנך דור המשך.

כאלה ראיתי בימי הפולמוס עם אנשי השומר הצעיר בריו וב"הייד פארק", עם אנשי ה A casa do povo, בסן פאולו.

התרכזתי בעיקר המאמץ, לגייס את השכבה הבוגרת, בכל אמצעים, בכל הדרכים. בפגישות אישיות, בפגישות בבתים, centro hebreu, בשכונות של ריכוזים יהודים.

האווירה הייתה נוחה, הכרתי נערים, גם הייתי מעט מוכר. קבוצת "ברל כצנלסון" הייתה מודל של פעולה, אבל הרשימה גדלה וצמחה. {היו ביניהם; ז'וליו מסטר, דוד פרלוק; אילנה

צורן {קורינלדי}, שמואל קריב {קרבע"בסקי}, רישרד קרמר, מוריס רושנסקי). {טיטו, אני מבקש לתשומת ליבך, שלא הצלחתי עדיין לדעת את הרכב הקבוצה, כך שאני מבקש לא לפרסם את חלקה.} תהליך המגביל התרחש בכל סניפי התנועה, שנעשה בכוחות מקומיים או בשליחויות מתוך התנועה, והצמיח את המנהיגות העתידה של התנועה. השקענו בפרק זמן מרוכז, את לבנו את כישרוננו, וגיבשנו לקראת הכינוס השלישי של התנועה שהתקיים בהכשרה, את ריכוז הסכמאטי, של מבנה התנועה, ויסודות פעולתה. אפשר לראות בכינוס השלישי, הוויה מכוננת.

"Lapa" - הרהורים ומשמעויות

הפרדוקס המהותי של ביסוס התנועה על סטודנטים אוניברסיטאיים מצוי בעובדה שעם עלייתם לכיתות הגבוהות הם משעבדים את זמנם וכוחותיהם ללימודיהם, ולא נשאר להם זמן פנוי לתנועה. שנים מאוחר יותר, בהיותי בארץ למדתי בספרות על התנועות הקלאסיות שהתהוו באירופה, כמו השומר הצעיר של רוסיה הסובייטית, היא פעלה במחתרת בשנים הראשונות של המהפכה הבולשביקית, ובשמה "השומר הצעיר של ברית המועצות, הקימו בוגריה, קבוצת אנשים בעלת איכות נדירה את הקיבוץ אפיקים, או נצח, המקבילה שלה בארצות הבלטיות, כבר עמדו אז בפני אותו הדילמה. אם אתה מבסס את התנועה על נוער מקרב ה"אינטליגנציה", אתה בונה אותה על קרקע משובחת אבל פרובלמאטית בכיתות הגבוהות. הבנתי את הדילמה והחלטתי להסתכן ולנסות לגייס לתנועה את הכישרוניים, ולתת לגורל את חלקו בהחלטות העתיד.

אינני רוצה לקלקל את הפולקלור שהתפתח סביב האירוע, שנכנסתי בו בדחילו וריחמו, ממש בחרדה עמוקה. הבנתי את הדילמה שאני מעמיד בפי הברים ולא שיהקתי שום משחק רטורי, הסברתי את אשר ראו עיני שכלי עזיבת הלמודים של השכבה המנהיגה, ובלי פעילותם המלאה שצריכה להיות מוקדשת לתנועה היא לא תחזיק מעמד, היא תתפרק או תתנוון. הכרתי אחד-אחד וראיתי בחבורה הזאת את הפוטנציאל שהם יוכיחו בעתיד, הם היו מן המובחרים והמוכשרים שהצלחנו לגייס בזמנו, ואיתם התנועה תקום או טיפול.

לא העליתי על דעתי שבעידן המודרני אפשר לוותר על לימודים אקדמיים, עובדה שכל החברים המוכשרים שרצו ללמוד, למדו, ויש מהם מספר דוקטורים ופרופסורים שאפשר להתברך בהם. את אלה שהוחלט שימשיכו ללמוד היו סימן מובהק שאין צורך להוכיח ש"כולם" חייבים להקריב את הקורבן.

ההחלטה הזאת לא הייתה טכנית אלא מהותית, היא גילמה את המושג המורכב "מנהיגות", אתו התלבטתי זמן רב.

המושג האומר ש"כולנו שווים", מסתיר מורכבות של כוחות נפש, אופי, רצון, אמביציה, אומץ לב במובן הרוחני, כאריזמה, ומרכיבים של האישיות. כאשר המרכיבים מתגלים במינוחים הנכונים באווירה החברתית יוצרת לגיטימיות, המנהיגות פורחת, והגוף החברתי נהנה מפירות מבורכים.

לא תמיד אפשר לגלות את החניך שיש בו חלק מתכונות אלה, רק אורה מעודדת מאפשרת את גילוי.
 לא קידשנו את המהלך של עזיבת לימודים, לא עשינו קאנוניזציה ממנו, וכאשר השתנו התנאים,
 ההחלטה שונתה, ללא שבירת כלים.
 היא תרמה לתנועה שנים מבורכות, ולכל אלה מן החברים שפרשו מן הלימודים, האוניברסיטאות נפתחו
 בפניהם, בארץ או בגולה.
 היא הייתה הכרעה קולקטיבית בגדולתה. להדליק את הגפרור גרם לי סבל וגם תחושת שליחות.

סיכום קצר על פעילותי בארץ.

התחנתני, הלכתי להכשרה, עליתי והגשמתני. אבל בעיות גורליות עמדו בפנינו: ללכת להכשרה לקיבוץ
 ותיק נגד רצונה של אסיפת מפלסים; להישאר או לעזוב את מפלסים; שירות בצה"ל לשני הגרעינים
 הראשונים; לקבל את החלטת הנהגת התנועה הקיבוצית, בראשותו של פינחס לבון ללכת "לעין זיתים" או
 למרוד בה; להיאבק עם התנועה ללכת לקיבוץ בנגב ולבחור בברור היל; לעמוד בקשיי התקופה ולתת
 לקבוץ מאפיינים של "קבוץ תנועתי"
 העברתי את הניסיון המבורך של התנועה מברזיל למסגרת של התנועה העולמית, אבל זה שיך לסיפור
 אחר.